

KIRÁLY EDIT*

AZ AVAR GYERMEKSÍROK JELLEMZŐI NÉHÁNY TEMETŐ ADATAI ALAPJÁN

1. BEVEZETÉS

Munkámban egy olyan témával foglalkozom, amelyre jó ideig kevesebb figyelmet fordított a kutatás. A különböző népvándorlás kori népek gyermeksírhajainak vizsgálata az utóbbi évek során vett nagyobb lendületet (szarmaták,¹ alemannok,² gepidák,³ langobardok⁴). Ezeknél jóval nagyobb lélegzetvételű feladat az avar temetők gyermeksírhajainak felgyűjtése és elemzése, hiszen ha megnézzük a szarmata, a gepida vagy a langobard temetőket, a lelőhelyek és a sírok mennyisége csak töredéke az avar temetőkben előforduló sírokénak, a felgyűjtendő gyermektemetkezések száma sok ezres nagyságrendű.

Jelen tanulmány épp csak bepillantást nyújt egy, bár leginkább statisztikai adatokból építkező, mégis érdekes kutatási téma lehetőségeibe és nehézségeibe. Az eredményeket tovább árnyalhatná az egyes lelőhelyek korszak szerinti vizsgálata; érdekes eredményt nyújthatna az is, hogy a temetkezési szokásokban (például tájolás, fülkesírok) és a mellékletadás (például áldozati állatmelléklet mennyiségének csökkenése) tekintetében a kora avar kor és az avar kor második fele között megfigyelhető változások mennyire foghatók meg a gyermeksírokban.⁵

Nem véletlen, hogy a téma sokáig nem került a kutatás előterébe, ugyanis számos tényező megnehezíti a vizsgálódást. Az első és legfontosabb, az antropológiai meghatározások megléte vagy hiánya, mely a korábbi elemzésekhez hasonlóan az egyes lelőhelyek kiválasztásánál most is elsődleges és meghatározó szempont volt. További gondot jelentettek a közöletlen lelőhelyek, a csak részben feldolgozott temetők, a publikációkban megjelenő hiányos és olykor egymásnak ellentmondó, pontatlan információk. Ezen felül befolyásolta az összehasonlítás eredményét az is, hogy nem egy esetben a temetőközlések csak a sírleírásokra szorítkoztak, a temetkezési szokások, valamint a leletanyag részletes elemzése nem készült el.

A Dél-Alföldről összesen 11 lelőhely⁶ 570 gyermeksírhajja került vizsgálat alá, ez a többes temetkezések miatt 576 csontvázat jelent [1. tábla]. Az eredeti elképzelés néhány Szentes környéki, az avar kor második felében használt temető anyagának feldolgozása volt, azonban ehhez nem állt rendelkezésre elegendő adat. Az itt végzett feltárások zöme ugyanis a múlt század első felében zajlott le, a temetők alig publikáltak,⁷ kevés a sírokkal, temetkezési szokásokkal kapcsolatos rögzített megfigyelés, hiányosak a ránk maradt adatok, meglehetősen leletközponturn publikáltak az egyes lelőhelyek, részben pedig közöletlenek. Megfelelő és részletes feldolgozások hiányában azonban a temetkezési szokások és a mellékletadás vizsgálata nem volt elvégezhető.

A kiválasztott temetők mintavételként szolgáltak az összehasonlításhoz a teljességre törekvő igénye nélkül, jól szemléltetve a kutatás során felmerülő nehézségeket, hiányosságokat. Megtalálhatók közöttük régebbi és frissebb feltárások/közlések egyaránt, valamint olyanok is, melyeknél csak a sírleírások álltak rendelkezésre. A temetkezéseket a korábbi munkáim során kidolgozott szempontok alapján vizsgáltam (temetőn belüli arány és elhelyezkedés, nem és kor szerinti megoszlás, temetkezési szokások, leletanyag), így próbálva bepillantást nyújtani az avar kori gyermeksírok jellegzetességeibe a rendelkezésre álló, nemegyszer hiányos adatok és információk fényében.

* Koszta József Múzeum, kiraly.edit@kosztamuzeum.hu

¹ VÖRÖS 2005.

² LOHRKE 2004.

³ KIRÁLY 2009.

⁴ KIRÁLY 2012.

⁵ Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni egykori témavezetőmnek, B. Tóth Ágnesnek, akinek a sokéves támogatása és útmutatása nélkül ez a tanulmány nem jöhetett volna létre. Hálával tartozom továbbá Vörös Gabriellának is, aki figyelmemet a gyermeksírok kutatására fordította. Mindkettőjüknek köszönöm, hogy szakmai tanácsukra, iránymutatásukra bármikor számíthatok.

⁶ Felgyő–Ürmös-tanya, Nagymágocs–Ótompá, Orosháza–Béke Tsz, homokbánya, Orosháza–Bónum-téglagyár, Szarvas–Grexa-téglagyár, Szeged–Fehértó A, B, Székkutas–Kápolnadűlő, Szentes–Berekhat, Buzi Farkas Imre földje, Szentes–Kaján, Szentes–Kistőke.

⁷ Nagymágocs–Ótompá, Szentes–Berekhat és Szentes–Kistőke lelőhelyek sírleírásaihoz lásd BÉNDE 2017.

2. A GYERMEKSÍROK AZONOSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

Egy adott lelőhelyen belül a gyermekekhez tartozó sírok kiválasztásának több módszere is alkalmazható, ezek hatékonyságának és megbízhatóságának mértéke azonban eltér egymástól.

Ennek a legegyszerűbb módja, mikor rendelkezésre állt az előkerült csontvázak antropológiai elemzése. Először meg kellett határozni, hogy a csontok alapján kik tekinthetők gyermeknek. Kiszely István felosztása alapján a csecsemőkör (*neonatus*) a születéstől az 1. év végéig tart. A korai gyermekkor (*infantia* I.) az 1. életév végétől körülbelül 6–7 éves korig, a késői gyermekkor (*infantia* II.) pedig körülbelül 14 éves korig tart.⁸ Kővári Ivett két csoportot különített el: gyermekkor I. és II. Előbbibe a 0–6 év közötti gyermekeket sorolta, beleértve az újszülötteket is, utóbbiba pedig a 7–14 éves gyermekeket.⁹

Problémát jelentett, hogy a *juvenis* korcsoport (15–22 év) beletartozik-e a vizsgálati anyagba.¹⁰ A gyermekekhez való sorolásukat a csontanyag minősége is befolyásolhatja, hiszen a rossz állapotú csontok esetében a gyermekektől való elhatárolásuk sem lehetséges.

Érdemes megemlíteni, hogy a mai értelemben vett gyermekfogalom a korábbi korszakokban teljesen mást jelentett. A gyermekek felnőtté válásának folyamata jóval fiatalabb korban megindult. Például egy 18–20 év körüli egyén, bár antropológiai értelemben még a *juvenis* korcsoportba tartozott, az avarok „szemszögéből nézve” azonban már jócskán felnőttnek számított. Így nem meglepő az sem, hogy mellettük már felnőtteknek kijáró tárgyakat találunk, és általában a leletek mennyisége is több, mint a gyermekeknél.¹¹

Ezekből következően munkámban a *juvenis* korú elhunytak összegyűjtése nem szerepel. Bár ennek a korcsoportnak az alsó határa még közel áll az antropológiai értelemben vett gyermekkorhoz, sok esetben nem volt lehetséges olyan pontos életkor-meghatározás, hogy biztonsággal el lehessen őket határolni.

Antropológiai meghatározások hiányában más, közvetett módszereket is segítségül kellett hívni, amelyek részben pontosítani tudták az eredményeket.

Az egyik lehetőség a csontváz hossza alapján történő elkülönítés lehetne, de sok esetben nem volt adat ezzel kapcsolatban.¹² Ennek az is az oka, hogy többször csak néhány csonttöredék utalt a sírban való egykori jelenlétükre, így vázhosszat már nem lehetett mérni.

A vázhosszal kapcsolatban az a probléma is felmerült, hogy a megadott adatok mennyiben vonatkoznak a teljes vázhosszra vagy csak a mérhető, hiányos vázhosszra jelzik. Megfelelő sírrajzok segítségével ez a kérdés sok esetben eldönthető lett volna, de a publikációkban a legtöbb esetben magáról a sírról nem közöltek a feltárók ábrát, a múlt század első felében végzett feltárásokon használt előre gyártott sírlapokon pedig nem szerepelt erre vonatkozó információ. Ennek hiányában azonban óvatosan kell kezelni az adatokat. Ezzel a kérdéssel Madaras László is foglalkozott a szeged–fehértói temetőket feldolgozó munkájában. A szerző 110 cm-ben határozta meg azt a maximális vázhosszat, amely alapján az elhunyt még teljes biztonsággal gyermeknek tekinthető.¹³

A sírgödör mérete alapján történő meghatározás is egy lehetőség lehet, de figyelembe kell venni, hogy bár a csecsemők és *infantia* I. korú gyermekek rendszerint kisméretű temetkezései jól elkülöníthetőek, a sírgödör mérete azonban sokszor nem alkalmazkodott a gyermek magasságához. Sírhossz tekintetében a körülbelül 150 cm jelentheti azt a felső határt, mely alapján nagy biztonsággal állítható, hogy a temetkezés gyermek vázát tartalmazta.

3. A GYERMEKSÍROK TEMETŐN BELÜLI ARÁNYA

A 11 temetőben a gyermeksírok aránya 11–26% között változott (átlagosan 20%) [1. táblázat]. Elképzelhető, hogy néhány temetkezés elpusztulásával számolnunk kell, mivel a gyermeksírok a felnőttek sírjainál átlagosan sekélyebben fekszenek, könnyebben áldozatul eshetnek az erózióknak vagy a földmunkáknak. Másrészt, mivel a gyermekek csontjai jóval sérülékenyebbek, kevésbé ellenállóak a különböző hatásokkal szemben, már előkerülésük előtt elporladhattak, semmiféle nyomot nem hagyva maguk után.

⁸ KISZELY 1976, 93–95.

⁹ KŐVÁRI 2008, 99.

¹⁰ Több esetben a szakirodalom sem következtet ebből a szempontból. Nem egyszer *juvenis* korú gyermek/felnőtt is előfordult ugyanazon temető közlésében. Van, ahol beletartozott a gyermeksírok számába, más közlésekben azonban nem.

¹¹ Például míg a gyermekeknél övek tekintetében csak néhány vascsat, bronzcsat, veret, szíjvég fordul csak elő, addig a *juvenis* korúaknál már jelen vannak az övgarnitúrák, ami a felővezés szokásával van szoros összefüggésben.

¹² A megvizsgált gyermeksírok 25%-ánál szerepelt csak a vázhossz a publikációkban.

¹³ Szeged–Fehértói A temetőjében a biztosan gyermeknek meghatározható elhunytak mellett ezzel a módszerrel további 31 sírt sikerült elkülönítenie (MADARAS 1995, 71–72).

Orosháza–Béke Tsz, homokbánya lelőhely temetője szolgáltatta a legmagasabb arányt (26%), itt a 152 sír közül 40 gyermektemetkezést határoztak meg. A legtöbb gyermek sír a székkutasi temetőből került elő (127 sírban 129 váz = 24%). A legalacsonyabb arányt mutató Szeged–Fehértó B temetőben a 11% (15 sír) a lelőhely részleges feltárásával magyarázható.

Szentes–Kaján nagy sírszámú temetőjében a 12%-os alacsonyabb arány abból adódhatott, hogy a lelőhely közlésében sok olyan sír volt, amelynek besorolása kérdéses maradt.

A fennmaradó lelőhelyekről elmondható, hogy a gyermeksírok mennyisége ezekben a temetőkben 20–26% között mozgott, amely megfelel a más korszakoknál megfigyeltnek.

Általánosságban megállapítható volt, hogy minél nagyobb volt egy lelőhely sírszáma, annál több gyermektemetkezést lehetett azonosítani. A legnagyobb sírszámmal rendelkező székkutasi temetőből (534 sír) került elő a legtöbb gyermek (127 sírból összesen 129 csontváz).¹⁴ A második legnagyobb sírszámú szentes–kajáni lelőhelyen (441 sír) a mindössze 55 gyermek sír¹⁵ a fentebb említett ok miatt mutatott alacsony arányt. Ha a kérdéses temetkezések is besorolhatóak lettek volna (összesen további 43 temetkezés esetében került fel elsősorban a vázhossz alapján, hogy akár *infantia* II. korú temetkezés is lehet),¹⁶ akkor legfeljebb 97 gyermek sírral, vagyis körülbelül 22%-os maximális aránnyal lehetett volna számolni, ami számban és arányban is beillett volna a többi lelőhely közé. A harmadik legnagyobb sírszámú temetőt Szarvason tárták fel, itt a 419 sírból 90 temetkezés tartalmazott összesen 91 gyermek vázat (19%).

4. A GYERMEKSÍROK KOR ÉS NEM SZERINTI MEGOSZLÁSA

Csecsemőknél és gyermekkorban már a kis fejlődési változásoknak is nyoma van a csontvázon és a fogakon, ezért gyermekkorban, ha rendelkezésre áll a megfelelő csontanyag, pontosabb az életkor-meghatározás, mint a felnőtteknél.

A vizsgált temetőkben nem minden esetben találtam adatot a gyermekek korát illetően. Az 570 gyermek sír kevesebb mint a felénél (249 sír, 42%) szerepelt kormeghatározás. A két szegedi, valamint a szentes–kajáni temetőnél a megadott vázhosszak és a sírméret alapján további 60 gyermek esetében lehetett biztonsággal megállapítani, hogy az *infantia* I. korcsoportba tartozott. Mivel sírrajzok hiányában nem tudni, hogy a vázhossz adott esetben a teljes vagy a hiányos csontvázra vonatkozott-e, a 90 cm volt a felső határa a besorolásnak, ezáltal a kor szerint meghatározott egyének aránya 52%-ra emelkedett (309 sír).

A meghatározott korú gyermekeknek valamivel több mint a fele (180 sír, 58%) tartozott az *infantia* I. korcsoportba. Azoknál a temetőknél, ahol a kormeghatározás közvetett módszerekkel történt, elmondható, hogy az *infantia* I. korúak temetkezései jobban elkülöníthetőek voltak. Ennek oka, hogy míg a sírméret és a vázhossz tekintetében a kisgyermek nagyobb biztonsággal elhatárolható (például egy bizonyos méret alatt – jelen esetben 90 cm-es vázhossz és a 120 cm-es sírhossz alatt – nagy bizonyossággal csecsemő vagy *infantia* I. korú a gyermek), addig az *infantia* II. korcsoportnál nehezebb a behatárolás (a nagyobb sírméret egyáltalán nem biztos, hogy igazodik a gyermek korához, illetve a megadott vázhossz is jelölhet töredékes csontvázat).

Az antropológiailag meghatározott vázak esetében nem mondható ki egyértelmű többség egyik vagy másik korcsoportra vonatkozóan. Itt azonban számolnunk kell azzal is, hogy a szinte minden lelőhelyen előforduló, pontosabban nem korhatározható csontvázak befolyásolhatták volna ezeket az arányokat.

A csecsemők kis száma,¹⁷ esetleg hiánya adódhat egyrészt abból, hogy az ő csontmaradványaik szívódnak fel leghamarabb a földben, illetve abból is, hogy bizonyos esetekben a kisgyermekkel egy csoportba vehették az ő temetkezéseiket is.

Gyermekkorban a csontvázak még olyan mértékű hasonlóságokat mutatnak, melyek alapján antropológiai módszerrel nem lehet elkülöníteni őket egymástól, a mai modern biokémiai módszerek alkalmazásával azonban már fiatal korban is meghatározható az elhunyt neme,¹⁸ de ez jelen vizsgálati anyagnál nem jellemző. Esetleg a sírokba került tárgyak, viseleti elemek, ékszerek egy része adhatna támpontot ebben a kérdésben. Azonban a gyermeksírokba nagy többségében olyan lelet típusok kerülnek be, amelyek mindkét nem temetkezéseiben előfordulnak, így a nemek elkülönítése csak kevés esetben (arányaiban nem meghatározó mértékben) volt lehetséges. Csak nőknél/lányoknál

¹⁴ Ugyanezt a tendenciát mutatta a gepidáknál a szolnok–szandai temető is (KIRÁLY 2009, 7). Ezen kívül az erdélyi gepidáknál is meg lehetett figyelni ilyen megoszlást Baráthely esetében (KIRÁLY 2012, 12).

¹⁵ Madaras László a temetőben 49 gyermek sírt határozott meg (MADARAS 1991, 64).

¹⁶ Ezeknél a síroknál nem volt megállapítható, hogy a megadott adatok mennyiben jelezték a teljes vázhosszat vagy éppen egy felnőtt hiányos csontvázának mérhető hosszára vonatkoztak.

¹⁷ Összesen 14 egyént határoztak meg csecsemőnek: hét csecsemőt dokumentáltak a székkutasi temetőben, egyet-egyét Szentes–Kajánon és Nagymágocs–Ótompán, Szentes–Berekháton öt sírt. Szarvason pedig a 267. sírban fekvő nő medencéjében egy embrió maradványai kerültek elő (JUHÁSZ 1995, 46).

¹⁸ KÖVÁRI 2008, 82.

találjuk meg a karpereceket, gyöngyákláncokat, boglárokat. Legnagyobb részben női tárgytipusok az orsógombok/orsókarikák, gyöngyök, fülbevalók – de kisebb számban ezek is megjelenhetnek férfitemetkezésekben. Csak a férfiak sírjaira jellemző tárgy gyermeksírokban ritkán fordul elő, fegyverek nem, az övgarnitúrák egyes elemei, a tűzkésztség részei (például kovakő) elvétve vannak jelen ebben a korban, a vas- és bronzcsatok pedig szintén mindkét nemnél megtalálhatók.

5. A GYERMEKSÍROK TEMETŐN BELÜLI ELHELYEZKEDÉSE

A gyermektemetkezések lelőhelyen belüli elhelyezkedése [2–9. tábla] tekintetében két szempontot vettem figyelembe: több gyermek sír egy helyen való koncentrálódását, valamint az egyes gyermeksírok felnőttek sírjaihoz való közelségét.¹⁹ Utóbbi esetben a gyermekek sírját elhelyezhették közvetlenül a felnőtt temetkezése mellett (azzal párhuzamosan vagy valamelyik sarkához igazítva).

A lelőhelyek nagy részénél meg lehetett figyelni több gyermek sír egy területen való koncentrálódását.²⁰ A felnőttek temetkezéseihez igen közel előkerült gyermeksíroknál joggal feltételezhető valamiféle rokoni kapcsolat (leginkább szülő–gyermek) az elhunytak között.²¹ Döntő többségében női sírok közvetlen közelében találhatók a gyermekek temetkezései (19), kisebb számban férfiak mellett (7), négy esetben a felnőtt neme nem volt meghatározható, egy-egy sírnál pedig kettős (férfi és nő), illetve hármastemetkezés (férfi, nő és gyermek) mellett helyezkedett el a gyermek sírja.

6. TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

6.1. Tájéolás

A gyermeksírok tájéolására vonatkozó adatok pontosságukat tekintve nagy eltéréseket mutattak az egyes lelőhelyeken.²² Négy temetőben a sírleírásoknál nem szerepeltek tájéolásra vonatkozó adatok, a publikációkban csak általánosságban volt szó a temetkezések tájéolásáról vagy éppen a temetőtérkép adott némi támpontot ezzel kapcsolatban.²³ Az orosházi temetőben Juhász Irén leírása alapján a temető sírjainak többségénél az ÉNy–DK-i irányítás volt megfigyelhető.²⁴ Szeged–Fehértó A temetőben főleg Ny–K-i, kisebb részben pedig ÉNy–DK-i tájéolással találkozunk,²⁵ míg Szeged–Fehértó B lelőhelyen szintén az ÉNy–DK-i tájéolás a jellemző.²⁶

A fennmaradó hét lelőhely²⁷ adatai alapján megállapítható, hogy Felgyőn a többségében megfigyelt ÉNy–DK-i irányítás (25 sír) mellett megtaláljuk az ÉÉNy–DDK-i tájéolást is (13 sír). Szarvason kivétel nélkül ÉNy–DK-i tájéolásúak voltak a gyermeksírok. A kistókei és a nagymágocsi temetőben döntően Ny–K-i, a berekháti lelőhelyen főleg ÉNy–DK-i tájéolásokat rögzített Csallány Gábor. A kajáni temetőben a Ny–K-i volt a főirány (33 sír), kisebb részben ÉNy–DK-i irányítású sírok is előfordultak (14 sír).²⁸ Székkutason pedig a NyÉNy–KDK-i tájéolás fordult elő a legtöbbször (70 sír) a gyermeksírok körében, második helyen a Ny–K-i tájéolás volt a jellemző (44 sír), ÉNy–DK-i irányítású gyermeksírt mindössze három esetben lehetett megfigyelni.

A rendelkezésre álló adatok alapján a sírok döntő többségénél az avar kor második felében általánossá váló ÉNy–DK-i, valamint a Ny–K-i irányítást lehetett megfigyelni. A megvizsgált gyermeksírok esetében mindössze öt fordított tájéolást dokumentáltak, ezek közül két-két Székkutasról és Nagymágocs–Ótompárról, egy pedig Felgyőről származik, három sírnál kettős temetkezéstről van szó. Székkutason a K–Ny tájéolású 490. sírban egy *infantia* II. korú gyermek

¹⁹ Ebben a fejezetben nem vizsgáltam a többes temetkezéseket, erről külön fejezetben lesz szó.

²⁰ A Tisza-vidéki és az erdélyi gepida temetők is hasonló tendenciát mutattak (KIRÁLY 2009, 8; KIRÁLY 2012, 13–14).

²¹ Még inkább igaz ez a feltételezés a későbbiekben elemzésre kerülő kettős és hármastemetkezések esetében.

²² Fokok szerinti tájéolási adatokat csak 3 temető esetében (Felgyő–Ürmös-tanya, Szarvas–Grexatéglagyár, Székkutas–Kápolnadűlő) adtak meg, így a sírok e szempont szerinti elemzésétől az adatok hiányossága miatt eltekinttem.

²³ Orosháza–Béke Tsz, homokbánya, Orosháza–Bónum-téglagyár, Szeged–Fehértó A és B temető.

²⁴ JUHÁSZ 1995, 37, 91.

²⁵ MADARAS 1995, 59.

²⁶ MADARAS 1995, 158.

²⁷ A hét lelőhelyen összesen 22 esetben nem volt adat a tájéolásra vonatkozóan vagy nem volt megállapítható a gyermeksíri irányítása.

²⁸ Bende Livia a Körös–Tisza–Maros közének temetkezési szokásait vizsgáló munkájában rámutatott arra, hogy a Csallány Gábor által meghatározott irányítások a temetőtérkép alapján inkább ÉNy–DK, valamint NyÉNy-i, KDK-i tájéolásnak felelnek meg, az ásatás az északról jobban eltérő irányítást Ny–K-inek határozta meg (BENDE 2017, 253).

nyugodott, mellé edényt és vaskést helyeztek.²⁹ A 494. sír kettős temetkezés volt, benne a Ny–K-i irányítással eltemetett nő lábaihoz fordított tájolással helyezték el a gyermeket, koponyáját a nő lábvégénél, többi csontját pedig a lábszárai között találták meg [10. tábla 1].³⁰ Fordított tájolást figyeltek meg a nagymágocsi 110. sírban is, ahol a nő lábainál K–Ny-i irányítással helyezkedett el a gyermek.³¹ Szintén K–Ny-i tájolású volt a 129. sírban nyugvó gyermek.³² Ezen felül a felgyői 3. sírban közös koporsóban temettek el két gyermeket, a sír jobb oldalán nyugvó fiatalabb egyént fordított tájolással helyezték a sírba.³³

6.2. A sírok formája

A sírformára sem állt rendelkezésre minden lelőhelyről adat. Bende Livia szerint a régi ásatásoknál a sírgödör formájára utaló információk hiányát azzal lehet magyarázni, hogy akkoriban „meghatározó lehetett a „csontra bontás” gyakorlata”.³⁴

Mindössze öt temető volt vizsgálható sírforma tekintetében.³⁵ Döntő többségében az avar korban leginkább jellemző egyszerű, téglalap alakú aknasír fordult elő.³⁶ Elenyésző számban találunk csak trapéz, ovális vagy szabálytalan alakú temetkezéseket (11 sír), 16 temetkezés esetében pedig a sírforma nem volt meghatározható.

Padkás sírra mindössze három esetben találtam adatot, ide tartozik a székkutasi 359. sír és két felgyői temetkezés (90., 126. sír) [10. tábla 2]. Utóbbi két sír a lelőhelyen előforduló padkás temetkezések felét teszi ki. Ezeknél a síroknál mindkét hosszoldal mentén találunk padkát, melyek minden valószínűség szerint a koporsófedeleket tartották.³⁷

Ezen felül néhány temetkezés esetében szintén feltételezhetünk padkát, annak ellenére, hogy a leírások ezt nem említik. Erre a sírokba helyezett áldozati állatok csontjainak elhelyezkedése utalhat. Szarvas–Grexa-téglagyár lelőhelyről ide sorolható a 44. sír, valamint a 79. kettőssír, ahol az elhunyt felett nemcsak egy szarvasmarha csontjait találták meg a sír hosszanti oldalai és lábak felőli végénél, hanem egy gyermek maradványai is előkerültek a nő lábai feletti szintről.³⁸ Orosháza–Béke Tsz, homokbánya lelőhely esetében a 97., 102. és 114. síroknál feltételezhető a padka megléte, nem egy esetben az állatcsontok egy részét a sír körvonalán kívül találjuk. Itt a gyermeksírokon kívül még további négy férfitemetkezésnél lehetett megfigyelni a jelenséget.³⁹

A sírformák jellegzetes csoportját alkotják a fülkesírok (15 sír) [10. tábla 3]. Döntő többségük Székkutasról származik (10 sír), Szarvason négy, Orosháza–Béke Tsz, homokbánya temetőben pedig további egy fülkesír látott napvilágot.⁴⁰ Bende Livia megállapítása szerint a kora avar korhoz képest az avar kor második felében csökkent a fülkesírokba temetett gyermekek száma, míg az idősebb korosztályba sorolható férfiak aránya emelkedett.⁴¹ Szarvason a négy fülkesírből kettő (40., 395. sír) többes temetkezésnek bizonyult. A gyermekeket rejtő fülkesírok az elhunyt mellé helyezett tárgyak tekintetében nem emelkedtek ki a többi sír közül.

Sírépítményre utaló nyomokat a székkutasi 287. sírnál lehetett megfigyelni. A téglalap alakú sírgödör láb felőli végének sarkainál oszlopszerű meghosszabbodást dokumentáltak. Az *infantia* II. korú gyermek mellett melléklet nem volt.⁴²

²⁹ B. NAGY 2003, 64.

³⁰ B. NAGY 2003, 65.

³¹ BENDE 2017, 43.

³² BENDE 2017, 44.

³³ BALOGH 2010, 233.

³⁴ BENDE 2017, 254.

³⁵ Felgyő–Ürmös-tanya, Orosháza–Béke Tsz, homokbánya, Orosháza–Bónum-téglagyár, Szarvas–Grexa-téglagyár, Székkutas–Kápolnadűlő.

³⁶ Felgyőn a gyermeksírok nagyjából felénél (26 temetkezés) egyszerű, téglalap alakú aknasírokba helyezték örök nyugalomra a gyermekeket, ezek közül 12 esetben jegyezték fel, hogy a sírgödör lekerekített sarkú volt. Székkutason döntő többségében, a gyermeksírok 83%-ánál (75 sír) a téglalap alakú aknasír volt megfigyelhető.

³⁷ BALOGH 2010, 224.

³⁸ BENDE 2017, 258.

³⁹ BENDE 2017, 259.

⁴⁰ Székkutas–Kápolnadűlő 5., 39., 86., 243., 272., 276., 355., 474., 475., 509. sír; Szarvas–Grexa-téglagyár 40., 183., 231., 395. sír; Orosháza–Béke Tsz, homokbánya 40. sír.

⁴¹ BENDE 2003, 309.

⁴² B. NAGY 2003, 43.

6.3. A sírok mélysége és méretei

A sírmélység egyike volt azon adatoknak, melyet a legtöbb feltárás esetében rögzítettek. Ennek ellenére a mélységadatokat tekinthetjük a legkevésbé használható jellemzőnek. Sokszor ugyanis nem eldönthető, hogy a megadott számadat a jelentkezési szinttől vagy a korabeli felszíntől mérték. Ezen felül a felszín lassú pusztulása, változása is befolyásolja a mélységadat alakulását, mivel azonban ennek mértéke nem meghatározható, a megadott számok sem tekinthetők hiteles adatnak.⁴³

Az orosházi temetőknél csak általánosságban van szó a sírmélységről: a gyermekek temetkezései mindkét lelőhelyen a felnőttek sírjainál lényegesen sekélyebben feküdtek. Ebből Juhász Irén arra következtetett, hogy egy részük az idők során áldozatul eshetett a földelhordásnak.⁴⁴

Madaras László Szeged–Fehértó B temető esetében szintén megállapította, hogy a gyermeksírok sekélyebben fekszenek a felnőttek temetkezéseinél (m.: 40–150 cm között változott).⁴⁵

Minden temetőre igaz a megállapítás, hogy a gyermeksírok mélysége igencsak változó volt. Találunk köztük rendkívül sekély temetkezéseket is, nemegyszer mindössze 20–30 cm-es mélységadattal. A felső határt a 180–200 cm-es mélység jelentette.

A fülkesírok ebből a szempontból más besorolás alá esnek, hiszen kialakításuknál fogva is nemegyszer a legnagyobb mélységgel rendelkeztek (m.: 200–260 cm).

A kettős és hármas temetkezések többségét a gyermekek sírjainál mélyebbre ásták, vagy sírmélységük a gyermeksírok mélységadatainak felső határán mozgott. Szeged–Fehértó A temetőben néhány többes temetkezés mutatott csak sekélyebb mélységeket (m.: 40–90 cm).⁴⁶

A sírmélység és a sír gazdagsága között egyértelmű összefüggést nem lehetett megállapítani. A legmélyebb fülkesírokra nem jellemző a gazdag tárgyi anyag, nem egyszer melléklet nélküliek voltak ezek a temetkezések. A 150 cm mélységet meghaladó temetkezések közül alig néhányról lehet elmondani, hogy a halottat az átlagosnál több tárggyal temették el, de ez sem jelenti feltétlenül az adott sír gazdagságát. A felgyői 126. padkás sír mélysége 170 cm volt, a benne nyugvó *infantia* II. korú kislányt bronz fülkarikapárral, gyöngyosrral, vasárral, orsókarikával, egy páncélla-mellával és állatsonttal indították utolsó útjára.⁴⁷ Szeged–Fehértó B temető 47. sírjában (m.: 150 cm) fekvő gyermek mellett a vaskésen, gyöngyön, állatsontokon kívül megtaláljuk az öv bizonyos részeit is, ami a gyermektemetkezéseknél nem gyakori (korong alakú bronz lemezes övveretek, bronz kisszíjvég, bronz lyukvédő).⁴⁸ Ugyanezen temető 103. kettős sírjában (m.: 150 cm), melyben két gyermek nyugodott, dinnyemag alakú gyöngyök, bronz fülbevaló, bronz lyukvédő és szíjbújtató és egy vaskés került elő.⁴⁹ A temetkezés bolygatott volt, eredetileg minden valószínűség szerint több tárgy kerülhetett a sírba. A szarvasi 44. sírban (m.: 105–110 cm) nyugvó lányt többek között ezüst lemezgömbös fülbevalópárral, gyöngynyakláncsal, tütartóval, vas pinzettákkal, vaskéssel temették el.⁵⁰

Ennek ellenkezőjére is van példa, nagyobb sírmélységnél is találunk melléklet nélküli temetkezéseket, például Nagymágocs–Ótompán a 45. sírban, 190 cm mélységben nyugvó csecsemő mellé semmilyen tárgyat nem helyeztek.⁵¹

A sírok méretének kialakításánál meghatározó lehetett a praktikusság: legtöbbször az elhunyt méretének, a koporsónak, a sírba helyezett nagyobb mellékletek, például áldozati állatok helyigényének, valamint a mellékletek elhelyezésének figyelembevételével alakították ki a sírknakat. Éppen ezért lehetett a sírok döntő többségénél az egyszerű, téglalap alakú aknasírt megfigyelni.⁵²

A vizsgálati anyagban a sírok hossza 70–205 cm között mozgott, szélességük pedig 30–100 cm között váltakozott. Azt, hogy az elhunyt magassága mennyiben igazodott a sír méreteihez, a koradatok hiányossága miatt nem lehetett sok esetben vizsgálni. A legkisebb méretű sírknákban értelemszerűen a legkisebb gyermekeket és csecsemőket találjuk. Azt azonban már nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a nagyobb méretű sírgödrök minden esetben idősebb korú gyermekek vázát rejtették volna. Ahol rendelkezésre állt a gyermek korára vonatkozó adat, nagy többségében a kisebb méretű sírgödrökben nyugodtak az *infantia* I. korú gyermekek, tehát a sírméret igazodott a gyermek korához, akad azonban néhány kivétel is, mikor 170–180 cm hosszú sírknában is *infantia* I. korú kisgyermeket találunk.

⁴³ BENE 2017, 255.

⁴⁴ JUHÁSZ 1995, 91.

⁴⁵ MADARAS 1995, 151.

⁴⁶ 152., 211., 282., 325. sír.

⁴⁷ BALOGH 2010, 206.

⁴⁸ MADARAS 1995, 142.

⁴⁹ MADARAS 1995, 147.

⁵⁰ JUHÁSZ 2004, 15.

⁵¹ BENE 2017, 40.

⁵² BENE 2017, 256.

6.4. Bolygatottság

A vizsgálatba bevont temetők közül Nagymágocs–Ótompá, Szentes–Berekhát, Szentes–Kaján, Szentes–Kistőke kivételével valamennyi lelőhelyen találtam adatot arra vonatkozóan, hogy a gyermek temetkezését valamilyen módon megbolygatták. Összesen 72 esetben jegyeztek fel bolygatottságra utaló nyomot, ami az 570 gyermeksírnak a 12%-át jelenti.⁵³54

A temetők adatai alapján megállapítható volt, hogy a gyermekek temetkezései áldozatul eshettek sírablásnak, előfordultak későbbi ráásások, ezen felül mezőgazdasági tevékenység során is sérülhettek a sírok, vagy a feltáráskor a munkagép is kárt tehetett bennük, valamint állatjárás által okozott bolygatás is megfigyelhető volt néhány esetben.

A felgyői temetőben több esetben is rögzítették, hogy a gyermek sírját Árpád-kori vagy késő középkori objektumok kiásásakor bolygatták meg.⁵⁵

6.5. A halottak sírba helyezésének módja

6.5.1. Koporsós temetkezések

Az avar gyermektemetkezések esetében koporsó létére utalnak a sírban talált famaradványok vagy a koporsóhoz tartozó különféle vasszerelések: vaskapcsok és vasszegek, ezen felül a sírföldben megfigyelhető elszíneződések is jelezhetik a koporsó egykori létét. A test becsavarása mellett a koporsó jele is lehet a vállak, karok és lábak összeszorított elhelyezkedése.⁵⁶57

A vizsgálat alá vont 11 temető közül nyolc lelőhely⁵⁸ összesen 28 sírjában (5%) figyeltek meg koporsós temetkezéseket a feltárók.⁵⁹

A legtöbb esetben csak a koporsó létét rögzítették, néhány sírleírásnál találunk több adatot a koporsót illetően. Csak a felgyői 109. sírban nyugvó gyermek koporsójáról lehetett megállapítani, hogy trapéz alakú volt, amely a lábak felé összeszűkült.⁶⁰

Szintén a felgyői temetőben került elő az a gyermektemetkezés (54. sír), amelyben a kislány felett a koporsó-deszkák összefüggő felületen megfigyelhetők voltak.⁶¹ A szentes–kajáni lelőhelyen a 272. sírban Korek József leírása alapján a csontváz két deszka korhadtt maradványa alatt került elő.⁶² Famaradványok jelenlétét figyelték meg továbbá Orosháza–Béke Tsz, homokbánya 85. sírjában, a szarvasi temető 343., a székkutasi lelőhely 74., 170., 171., 226. sírjaiban is.

Koporsókapcsok összesen kilenc temetkezésből ismertek. Orosháza–Béke Tsz, homokbánya 129. temetkezéséből, Székkutáról a 258. és a 342. sírből, Szarvasról az 58. kettős sírből, valamint a 118., a 186. és a 418. gyermektemetkezéséből, Nagymágocsról a 73. sírből és a kistőkei 95. sírből. Mindegyik temetkezésből ácskapocs alakú szerelések láttak napvilágot.

A sírgödör alján jelentkező mélyedések vagy lemélyítések is a koporsóhasználatra utalnak, ezekből lábakkal ellátott koporsóformára következtet a kutatás. A vizsgálati anyagban összesen hét esetben dokumentáltak ilyet [11. tábla 1–2].⁶³ Ezeket a mélyedéseket több csoportba oszthatjuk:

⁵³ Az alacsony arány a feltárások hiányos megfigyeléseiből adódhat.

⁵⁴ Ebben az esetben temetőrészletről van szó.

⁵⁵ 54., 67., 90., 110., 147. és 154. sírok.

⁵⁶ BÉNDE 2003, 310.

⁵⁷ BÉNDE 2017, 275.

⁵⁸ Orosháza–Bónum-téglagyár, Szeged–Fehértó B temetőben és Szentes–Berekhát-on nem találtam adatot koporsós gyermektemetkezés létre.

⁵⁹ Az utóbbi években a kutatás általánosan elfogadta azt a megállapítást, hogy az avarok jóval többször temették a halottakat koporsóba, mint ahány esetben erre konkrét adatunk van (BÉNDE 2017, 275).

⁶⁰ BALOGH 2010, 203.

⁶¹ BALOGH 2010, 193.

⁶² KOREK 1943, 51.

⁶³ Szeged–Fehértó A temető 368. sír; Székkutas–Kápolnadűlő 131., 371., 389., 407., 412., 513. sír (MADARAS 1995, 51; B. NAGY 2003, 31, 53, 55, 57, 66).

1. A sírgödör két vége táján két hosszú mélyedés helyezkedett el.⁶⁴
2. A sír négy sarkánál találunk szögletes vagy kerek/ovális lemélyítéseket, nem mindig pontosan a sírakna négy sarkába elhelyezve.⁶⁵
3. A sírgödör Ny-i és K-i falánál három-három kis gödör helyezkedett el egy esetben.⁶⁶ Ennek magyarázata az lehet, hogy a sír az átlagosnál jóval szélesebb volt (115 cm), mivel két *infantia* I. korú gyermeket temettek el benne.⁶⁷

Az avar kori, lábbal ellátott vagy anélküli koporsókat általában ácsolt koporsóknak tartja a kutatás, amelyek hasított deszkából készültek. Ezek az ácsolt ládák nem feltétlenül a temetés céljára készültek, használatban lehettek előtte a háztartásban, amit néprajzi példák is alátámasztanak, valamint maga a tény, hogy ezek elkészítése idő- és munkaigényes feladat volt.⁶⁸

6.5.2. Becsavarás

A holttest valamilyen szerves anyagba történő becsavarására utaló nyomokat Felgyőn hat sírban is megfigyeltek [11. tábla 3].⁶⁹ Mindegyik esetben a csontvázak vállai erősen felhúzva helyezkedtek el, a karokat pedig szorosan a test mellett találták meg. A többi lelőhelyen erre vonatkozó adat nem szerepelt a leírásokban.

Szentes–Kajánon a 170. sírban nyugvó nő és gyermek csontváza felett és a sírgödör alján fehér mészszerű anyagot figyeltek meg, valószínűleg valamilyen szerves anyagba (gyékénybe) csavarva temethették el őket.⁷⁰

6.5.3. Többes temetkezések⁷¹

Az avar temetőben nem túl gyakran fordulnak elő többes temetkezések (a sírok néhány százaléka temetőként), ez a szám pedig még tovább csökken, ha csak azokat a sírokat vesszük figyelembe, amelyekben gyermek is nyugodott. A vizsgált temetkezések közül összesen 50 tartalmazott egynél több vázát (9%).⁷²

A többes temetkezéseken belül két csoport különíthető el: döntő többségében kettős temetkezésekről van szó (45 sír), öt esetben pedig hármass temetkezésekről.

A kettős temetkezéseken belül is két csoport figyelhető meg: a gyermek vagy felnőttel vagy pedig egy másik gyermekkel került közös sírgödörbe, ezek közül az előbbinek a többsége volt jellemző. A felnőttet és gyermeket tartalmazó kettős temetkezések (39 darab) esetében egyértelműen kijelenthető, hogy leginkább nők mellé kerültek a gyermekek (31 sír),⁷³ míg férfiak mellé jóval kevesebbszer (négy sír) [12. tábla 1–2].⁷⁴ A fennmaradó négy sírnál a felnőtt neme nem volt meghatározható.⁷⁵ Két gyermeket hat esetben temettek közös sírgödörbe [12. tábla 3],⁷⁶ közülük a két székkutasi temetés ikersírnak tekinthető a gyermekek azonos kora miatt.⁷⁷

Az öt hármass temetés közül két-két sír Szarvasról és Szentes–Berekhátról származik, egy pedig Nagymágocs–Ótompáról. A szarvasi temetőben a 40. sírban egy család temetését sejtethetjük, a bolygatott fülkesírban egy férfi, egy nő és egy gyermek maradványai kerültek elő.⁷⁸ A 348. sírban pedig a nő lábánál találták meg a 2 *infantia* I. korú gyermek koponyáját.⁷⁹ A berekháti temetőben a 48. sírban két nő és egy csecsemő (az egyik nő jobb lábszára mellett),⁸⁰ a 78. sírban egy nem meghatározható nemű felnőtt, egy nő és egy csecsemő látott napvilágot, utóbbi a nő

⁶⁴ Szeged–Fehértó A temető 368. sír. Székkutas–Kápolnadűlő 407. sír esetében [12. tábla 1] csak a temetés láb felőli végénél találunk ilyen mélyedést, a fej felőli végénél két nagyobb ovális mélyítés került elő (B. NAGY 2003, 57).

⁶⁵ Székkutas–Kápolnadűlő 131., 389., 412., 513. sír (B. NAGY 2003, 31, 55, 57, 66).

⁶⁶ Székkutas–Kápolnadűlő 371. sír.

⁶⁷ BENDE 2017, 279.

⁶⁸ BENDE 2017, 280.

⁶⁹ 10., 36., 82., 112., 168., 187. sír.

⁷⁰ MADARAS 1991, 21.

⁷¹ Az avar kori többes temetkezésekkel Tomka Péter, majd Balogh Csilla is foglalkozott egy-egy tanulmány keretében (TOMKA 2003, 11–36; BALOGH 2006, 41–86).

⁷² A Tisza-vidék gepida gyermeksírainak 7%-a, 13 sír tartalmazott egynél több csontvázat (KIRÁLY 2009, 21). Az erdélyi gepidák esetében ez az arány csak 5% volt (11 sír), míg a langobardoknál csak elvétve találunk többes temetkezéseket (2 sír) (KIRÁLY 2012, 26, 173).

⁷³ Nagymágocs–Ótomba 16., 110., 112. sír; Orosháza–Béke Tsz, homokbánya 8–9., 10–11. sír; Szarvas–Grexa-téglagyár 58., 79., 81., 139., 235., 265., 333., 395. sír; Szeged–Fehértó A 17., 28., 60., 76., 152., 211., 240., 282. sír; Szeged–Fehértó B 45., 130. sír; Székkutas–Kápolnadűlő 8., 310., 494. sír; Szentes–Berekhát 59/a sír; Szentes–Kaján 170., 270–270a., 390., 447. sír.

⁷⁴ Nagymágocs–Ótomba 55. sír; Szarvas–Grexa-téglagyár 173., 400. sír; Székkutas–Kápolnadűlő 501. sír.

⁷⁵ Nagymágocs–Ótomba 17. sír; Felgyő–Ürmös-tanya 242. sír; Szentes–Berekhát 56. sír; Szentes–Kistőke 65. sír.

⁷⁶ Felgyő–Ürmös-tanya 3. sír; Szeged–Fehértó A 325. sír; Szeged–Fehértó B 103. sír; Székkutas–Kápolnadűlő 273., 371. sír; Szentes–Kaján 22. sír.

⁷⁷ BENDE 2003, 314.

⁷⁸ JUHÁSZ 2004, 14.

⁷⁹ JUHÁSZ 2004, 55.

⁸⁰ BENDE 2017, 165.

koponyája alatt, keresztben helyezkedett el.⁸¹ A nagymágocs–ótompai 123. sírban feltárt családi temetkezésnél a jobb oldalon fekvő férfi és a bal oldalon fekvő nő között találjuk a kisgyermeket.⁸²

A többes temetkezések esetében az elhunytak között rokoni szálakat feltételez a kutatás. A halottak egymáshoz tartozását nem egy esetben a temetés során a testhelyzet beállításával is próbálták jelezni. Két gyermeknél egy időben vagy közel egy időben elhalálozott személyekről, testvérekről lehet szó.⁸³ Felnőtt és gyermek temetkezésénél leginkább szülő–gyermek kapcsolat feltételezhető, különösen igaz ez azoknál a nőt és gyermeket is rejtő síroknál, amikor a csecsemőket vagy kisgyermeket leginkább a nő mellkasának bal oldalára, a karjához vagy a lábaihoz helyezték.

A gyermekek korára vonatkozó adatot a felnőtt–gyermek temetkezéseknél 20 esetben tüntettek fel. Elmondható, hogy leginkább csecsemőket vagy *infantia* I. korú gyermekeket temettek felnőttel közös sírba.

Érdemes kiemelni a szarvasi 267. temetkezést, melyben a nő medencéjében egy embrió maradványai kerültek elő.⁸⁴ Ebben az esetben minden valószínűség szerint az elhunytak szülés közben vesztették életüket.

Ahol megállapítható volt, a felnőtt valamelyik oldala mellé helyezték a legtöbbször a gyermeket (gyakrabban a bal oldalhoz), nemegyszer rögzítették a feltárók, hogy a felnőtt karjára helyezték rá a gyermeket, ritkábban pedig a lábánál találjuk őket. Az itt elhelyezett gyermekek két esetben fordított tájolással kerültek be a sírba.⁸⁵

A felnőtt–gyermek temetkezéseknél megállapítható, hogy a gyermekek mellett jóval kevesebbszer fordul elő lelet, mint a felnőtteknél. Összesen hét sírban lehetett megfigyelni a gyermekek mellé helyezett tárgyat vagy viseleti elemet, esetleg ékszert. A csecsemők minden esetben melléklet nélküliek voltak.

A hét, melléklettel ellátott gyermek⁸⁶ közül gazdagsága miatt érdemes kiemelni egy sírt. A Szentés–Kaján temetőben, a 270–270a. sírban a nő ölében elhelyezett gyermeket (a leletek alapján kislányt) bronz fülbevalóval, gyöngy-nyakláncsal, üvegberakásos boglárpárral, bronzkarperccel és korongolt, vörös füles korsóval temették el.⁸⁷

Ezen kívül a szarvasi 173. sírban a férfi bal oldalánál elhelyezett *infantia* I. korú gyermek mellett találunk még több tárgyat, bár ezek nem emelkednek ki gazdagságukkal (csontsíp, vascsat, vaslánc töredéke, vaslemez, vaskés, két bronzfülbevaló került elő mellőle).⁸⁸

7. A LELETANYAG

7.1. Mellékletadás

Ami a sírokból előkerült leleteket illeti, jelen munkában csak általános tendenciák megfogalmazására vállalkoztam az egyes, főbb tárgytípusokat illetően, hiszen részletekbe menően lehetne még elemezni az egyes tárgycsoportokat, akár tipológiai, kronológiai vagy elterjedési szempontok szerint.

Összességében a vizsgálatba bevont 570 sírnak körülbelül a fele tartalmazott mellékletet, ez 287 temetkezést jelent [2. táblázat]. Ha megnézzük az egyes lelőhelyeket, a mellékletadás gyakoriságát illetően meglehetősen nagy szórással találkozunk (átlagosan 28–70%). Ennek részben nyilván oka a temetők feltártságának a mértéke is. A legnagyobb sírszámú temetőknél (Felgyő, Székkutas, Kaján, Szeged–Fehértó A) az arányok között nem volt nagy eltérés (53–62%). A két orosházi lelőhely tekinthető a legszegényesebbnek ebből a szempontból (28 és 33%).

Öt lelőhelyen (Nagymágocs–Ótompá, Szarvas–Grexa-téglagyár, Szentés–Kistőke, orosházi temetők) a gyermek-sírok között több volt a melléklet nélküli, mint a melléklettel ellátott temetkezés.

A sírokból előkerült leletek két csoportra oszthatók: a viselet részét képező tárgyakra és ékszerekre, valamint az elhunyt mellé a sírba helyezett használati tárgyakra, étel-, italmellékletekre. Összességében a mellékletek körébe sorolható tárgyak voltak jelen nagyobb számban a gyermekek temetkezéseiben.⁸⁹ Hat lelőhelyen a mellékletek

⁸¹ BÉNDE 2017, 167.

⁸² BÉNDE 2017, 43.

⁸³ Összetartozásukat az is mutatja, hogy például a székkutasi 371. sírban az *infantia* I. korú gyermekek koponyái egymás felé fordítva kerültek elő (B. NAGY 2003, 53). Szintén egymás felé fordított fejjel temették el Szeged–Fehértó A temetőben a 325. sírban nyugvó két gyermeket (MADARAS 1995, 47).

⁸⁴ JUHÁSZ 2004, 46.

⁸⁵ Nagymágocs–Ótompá 17. és 110. sír (BÉNDE 2017, 39, 43).

⁸⁶ Nagymágocs–Ótompá 16. sír; Orosháza–Béke Tsz, homokbánya 10–11. sír; Szeged–Fehértó A 152. sír; Szarvas–Grexa-téglagyár 173. sír; Szeged–Fehértó B 130. sír; Szentés–Kaján 270–270a. és 447. sír (BÉNDE 2017, 39; JUHÁSZ 1995, 78; MADARAS 1995, 30, 149; KÖREK 1943, 31, 49).

⁸⁷ KÖREK 1943, 31.

⁸⁸ JUHÁSZ 2004, 33–34.

⁸⁹ Ugyanezt a tendenciát mutatták a gepida és langobard gyermektemetkezések is (KIRÁLY 2009, 22; KIRÁLY 2012, 27, 74).

domináltak a gyermekek sírjaiban,⁹⁰ öt temetőben pedig a viseleti elemek, ékszerek voltak nagyobb számban megfigyelhetők.⁹¹

Az egy temetőn belüli mellékletes gyermeksírok magasabb aránya korántsem jelenti azt, hogy ezekben több tárggyal ellátott vagy éppen gazdagnak mondható temetkezéseket találunk, sok esetben a gyermek mellett mindössze egy-két tárgytípus fordult elő (például állatsont, tojás, edény, vaskés, gyöngy).

A felnőttek sírjaiban megtalálható tárgyaknak nagy része a gyermekeknél is előfordult. Kivételt képeznek ebből a szempontból például a fegyverek, melyek a vizsgálati anyagban egyetlenegy gyermek temetkezésében sem kerültek elő. Ide sorolhatók még az övgarnitúrák, melyek ugyan kis számban jelen vannak a gyermeksírokban, de sosem teljes övkészlet formájában.⁹²

7.2. A viselet elemei

7.2.1. Ékszerek

A fülbevalók az avar női sírok jellemző leletei, kisebb arányban gyermekek és férfiak temetkezéseiben is megtalálhatók [13. tábla 1–7]. Az 570 gyermeksírnak közel 12%-a (66 temetkezés) tartalmazott fülbevalót. Anyagukat tekintve döntő többségében bronzból készültek, két ezüst,⁹³ egy-egy arany⁹⁴ és aranyozott bronz⁹⁵ példány is előkerült. Körülbelül a sírok felénél (32 temetkezés) párosával találtak meg őket. Típusok tekintetében az egyszerű bronz fülkarikák, a kis- és a nagylemezgömbös fülbevalók és a gyöngycsüngős fülbevalók különféle változatai is megjelennek a vizsgált anyagban.

A gyöngyök leginkább a női és gyermeksírok leletanyagában vannak jelen, a megvizsgált sírokban különféle gyöngyöket a temetkezések közel 16%-ából (89 sír) ismerünk [14. tábla 1–4]. Leginkább a különféle formájú és méretű gyöngyökből (például apró üveggyöngyök, dinnyemag alakú gyöngyök, dudoros és hullámfolyatott rátétdíszes hordó alakú gyöngyök) összeállított gyöngynyakláncok a jellemzőek, de előfordul gyöngykarkötő is.

Tizenhárom sírból összesen 16 karperec került elő [15. tábla 1–2], tehát leginkább egyesével találtak meg ezeket, mindössze három sírban viselte párosával a tulajdonosa.⁹⁶ Anyagukat tekintve kilenc vasból készült, hat bronzból, egy példánynak az anyaga ismeretlen. Azokban a temetkezésekben, ahol csak egy karperecet találtak, többségében a jobb karon (7 sír) kerültek elő.

A vizsgált leletanyagban mindössze egyetlen bronzgyűrű került elő Szarvasról, a 41. sírból.

A késő avar női viselet jellegzetes elemei a ruha összefogására szolgáló boglárpárok, melyeket főleg párosával hordtak, de szép számmal ismerünk példákat egyesével viselve is.⁹⁷ Vizsgálati anyagunkban összesen három gyermek temetkezéséből ismertek [13. tábla 8], mindegyik sírban párosával kerültek elő.⁹⁸ A megvizsgált gyermeksírokban egy-egy kereszt,⁹⁹ ezüstmedál,¹⁰⁰ bulla [13. tábla 9]¹⁰¹ és lunula alakú csüngő [13. tábla 10]¹⁰² is napvilágot látott.

7.2.2. Övek

A gyermeksírokban övekre leginkább a vas- és bronzcsatok meglétéből következtethetünk. A vizsgálati anyagban összesen 65 temetkezés (11%) tartalmazott négyyszögletes vagy ovális csatot [15. tábla 3–6]. Ezek döntő többsége vasból készült (57 darab), míg bronzcsatból mindössze nyolc darab fordult elő gyermekek sírjaiban. A két legnagyobb sírszámú lelőhely, Székkutas és Szarvas szolgáltatta arányaiban a legtöbb csatot, az összes csat 41%-át, előbbi

⁹⁰ Nagymágocs–Ótompá, Orosháza–Béke Tsz, homokbánya, Szeged–Fehértó A és B temető, Székkutas–Kápolnadülő, Szentes–Berekhát.

⁹¹ Felgyő–Ürmös-tanya, Orosháza–Bónum-téglagyár, Szarvas–Grexa-téglagyár, Szentes–Kaján, Szentes–Kistőke.

⁹² Lásd az *Övek* című fejezetnél.

⁹³ Nagymágocs–Ótompá 68. sír; Szarvas–Grexa-téglagyár 44. sír.

⁹⁴ Szentes–Kaján 272. sír.

⁹⁵ Szarvas–Grexa-téglagyár 142. sír (JUHÁSZ 2004, 28).

⁹⁶ Felgyő–Ürmös-tanya 54. sír; Szeged–Fehértó A 163. sír; Székkutas–Kápolnadülő 510. sír (BALOGH 2010, 193; B. NAGY 2003, 66; MADARAS 1995, 31).

⁹⁷ Bende Livia gyűjtésében az esetek egyharmadában egyesével került elő (BENDE 2017, 291).

⁹⁸ Felgyő–Ürmös-tanya 54. sír; Szentes–Kaján 270–270a. sír; Szentes–Berekhát 66. sír (BALOGH 2010, 193; BENDE 2017, 166; KOREK 1943, 31).

⁹⁹ Szeged–Fehértó A 260. sír (MADARAS 1995, 41).

¹⁰⁰ A szarvasi 8. sírban fekvő lány mellkasán egy kis ezüstmedál került elő (JUHÁSZ 2004, 11).

¹⁰¹ A felgyői 58. sírban a fiatal lány mellkasán a nyaklánc gyöngyei között kerek bronz bulla feküdt (BALOGH 2010, 194).

¹⁰² A felgyői 179. sírban az *infantia* II. korú gyermek koponyája alatt találtak egy bronzlemezből kivágott csüngőt (BALOGH 2010, 213).

temetőből 13 darab, utóbbiból pedig 14 darab került elő (ezek között mindössze egy-egy bronzcsat fordult elő). Vascsat mindegyik vizsgálat alá vont lelőhelyről ismert, bronzcsat azonban csak hét temetőben fordult elő.¹⁰³

A veretes övek, övgarnitúrák egyértelműen a férfisírok jellemző leletei, meglétük a felövezés szokásával és férfivá válással áll szoros összefüggésben. Elvértve női sírokban is előfordulhat egy-egy kisebb szíjvég a viselet részeként.¹⁰⁴ Az övtartozékok gyermeksírokba ritkán kerülnek be, mindössze hat temetkezésben lehetett megfigyelni jelenlétüket.¹⁰⁵ Találunk köztük öntött és lemezes szíjvégeket, szíjbújtatót, lemezes vereteket. Érdemes kiemelni a szarvasi 418. sírban koporsóban eltemetett *infantia* II. korú fiút, akinek mellékletei közé tartozott öve is (szíjszorítólemezes bronzcsat, négyszögletes lemezveretek, öntött kis- és nagyszíjvég) [15. tábla 7].¹⁰⁶

7.3. Mellékletek

7.3.1. Edények

A megvizsgált anyagban kilenc temetőből¹⁰⁷ összesen 41 edény került elő, ami a gyermeksírokban belül alacsony, 7%-os arányt jelent [16. tábla 1–7].¹⁰⁸ A legnagyobb sírszámú temetőkből került elő a legtöbb edénymelléklet. Bende Livia az edénnyel ellátott gyermeksírok alacsony arányát Szentés–Kaján esetében a gyermeksírok megfigyeltségének alacsony arányával hozta összefüggésbe.¹⁰⁹

Előkerülési helyüket illetően 34 esetben állt rendelkezésre adat. Többségében a lábak környékén találjuk az edényeket (19 sír), kisebb részben a fej körül (13 sír), két esetben pedig a medence mellett kerültek elő.¹¹⁰

Kivitelezésüket tekintve a kézzel formált edények többsége figyelhető meg a leletanyagban (körülbelül az edények 70%-a). Leginkább a bögrék és a fazekak a jellemzőek, de megtalálhatók köztük a füles bögrék, a füles korsó és az agyagpalack¹¹¹ is.

Favödör/faedényre utaló maradványokat három sírban találtak. A szarvasi 1. sírban favödör vaspereme és famaradványok kerültek elő,¹¹² a székkutasi 110. sírban faedény bronzlemezéből hajlított peremvereteit,¹¹³ míg ugyanezen temető 166. sírjában favödör vasabroncsát tárták fel.¹¹⁴ Utóbbi két esetben a sírokban *infantia* I. korú gyermekek nyugodtak.

Üvegedény mindössze a székkutasi 348. sírból ismert, itt az *infantia* II. korú gyermek mellől került elő egy kis zöld üvegedény.¹¹⁵

7.3.2. Használati eszközök

A gyermeksírokba leggyakrabban bekerülő használati tárgy a vaskés [17. tábla 1–4], 55 sírban 56 darabot találtak (10%).¹¹⁶ Általában az elhunyt jobb oldala mellé helyezték, a kéz és a combcsont környékére, ezt követi a medence, majd pedig a bal kéz és a bal combcsont környéke. Kisebbségi arányban található meg a lábaknál, a térdeknél és a

¹⁰³ Felgyő–Ürmös-tanya, Nagymágocs–Ótompá, Szarvas–Grexa-téglagyár, Szeged–Fehértó B temető, Székkutas–Kápolnadűlő, Szentés–Berekhát, Szentés–Kaján.

¹⁰⁴ BENEDE 2017, 289.

¹⁰⁵ Nagymágocs–Ótompá 128. sír; Szarvas–Grexa-téglagyár 418. sír; Szeged–Fehértó B 47., 103. sír; Szentés–Berekhát 60. sír; Szentés–Kaján 386. sír (BENEDE 2017, 44, 166; JUHÁSZ 2004, 62; KÖREK 1943, 44; MADARAS 1995, 142, 147).

¹⁰⁶ JUHÁSZ 2004, 62.

¹⁰⁷ Orosháza–Bónum-téglagyár és Szarvas–Grexa-téglagyár lelőhelyeken a gyermeksírokban nem volt edény.

¹⁰⁸ Balogh Csilla megállapítása szerint a Duna–Tisza közén a Körös és a Maros vonalába eső temetőknél alacsony az edénymellékletes sírok aránya (BALOGH 2010, 235).

¹⁰⁹ BENEDE 2017, 299.

¹¹⁰ A Körös–Tisza–Maros közén vizsgált temetőknél megállapítható volt, hogy az edények fej környékére helyezése a 7. század második felében a legjellemzőbb ezen a területen, és gyakorisága csökken a korszak vége felé haladva (BENEDE 2017, 300).

¹¹¹ A felgyői 112. sírból származó kézzel formált agyagpalack egyedi darab, formai párhuzamai a fémmedények körében található meg. Elhelyezkedése alapján (a sírfenéknel 30 cm-rel magasabban került elő) elképzelhető, hogy utólagosan beásott halotti áldozatról van szó (BALOGH 2010, 237–238).

¹¹² JUHÁSZ 2004, 11.

¹¹³ B. NAGY 2003, 29.

¹¹⁴ B. NAGY 2003, 33.

¹¹⁵ B. NAGY 2003, 51.

¹¹⁶ Két vaskés került elő a székkutasi 409. sírban fekvő gyermek mellől.

karoknál. A gyermekre vonatkozó koradat a síroknak valamivel több mint felénél (32 temetkezés) állt rendelkezésre, ez alapján csak azt lehetett megállapítani, hogy valamivel több *infantia II.* korú gyermek mellett találtak vaskést.¹¹⁷

A sírokba bekerülő munkaeszközök közül a másik leggyakrabban előforduló tárgytypus az orsógomb/orsókarika [17. tábla 5–9]. A gyermeksírok 7%-ában (42 temetkezés) került elő összesen 43 darab.¹¹⁸ Ezek közül 34 orsógomb és kilenc orsókarika.¹¹⁹ Döntő többségük agyagból készült, egy példány a leírás szerint ólomból.¹²⁰ Az orsógombok közül 11 példányt, az orsókarikák közül pedig egyet díszítettek. Ami előkerülési helyüket illeti, leggyakrabban a jobb kéz, illetve a medence környékén találjuk, ezt követi a mellkas és a térd, valamint a lábszárak területe. Megegyező arányban fordultak elő a koponya, a vállak, a jobb könyök és a lábfejek környékén. A rendelkezésre álló adatok alapján a jobb oldal dominanciája volt megfigyelhető.

Tarsoly viseletére utal a négy sírból előkerült kova,¹²¹ valamint az egyetlen csiholó.¹²²

Csőrgőt összesen öt gyermeksírból találtak (hat darab), ezek közül öt bronzból,¹²³ egy pedig vasból készült [17. tábla 11].¹²⁴ A tárgytypus főleg a kezek mellől került elő (két sírban a jobb, egy sírban a bal kéz mellől), egy-egy esetben a jobb combcsontnál és a jobb felkarcsontnál találták meg, valószínűleg az övről lóghatott le.

Elsősorban női melléklettypus a tű és a tűtartó. Félkész tűtartót ismerünk a székkutasi 474. sírból, ugyanezen temető 533. sírjában fatokban került elő a vastű, a szarvasi 44. temetkezésben egy tűtartó mellett két tűt is találtak, a nagymágocsi 73. sírban pedig egy bronztűt helyeztek a gyermek mellé.

Egy-egy példánnyal képviseltette magát a gyermeksírok mellékletei között a csontbogozó,¹²⁵ csonttégely [17. tábla 10],¹²⁶ vasár¹²⁷ és fenőkö,¹²⁸ pinzettát szintén egy sírban találtak, de két darabot.¹²⁹

7.3.3. Állatsontok

A sírokban talált állatsontokat kétféleképpen értelmezhetjük: feltűnhetnek ételmellékletként vagy áldozati állat formájában. A vizsgálat alá vont 570 gyermek sír közül 82 temetkezés tartalmazott állatsontot (14%).¹³⁰

Áldozati állatra utaló maradványok teljes bizonyossággal 24 temetkezésből ismertek.¹³¹ Az esetek kisebb részében egészben, anatómiai rendben (öt),¹³² nagyobb részét pedig részleges állattemetkezés formájában helyezték ezeket a sírba. Közöttük legnagyobb számban juhcsontok fordultak elő (11), ezt követik a szarvasmarhához tartozó maradványok (hét), majd a lócsontok (öt), kis arányban fordultak elő szárnyashoz és sertéshez köthető csontok (három-három).

A lócsontokat tartalmazó temetkezések nagy része (négy sír) Orosháza–Béke Tsz, homokbánya lelőhelyről származik,¹³³ egy pedig a kajáni temetőből. Utóbbinál a 386. sírban az *infantia II.* korú fiú mellé lovát is elhelyezték lószerszámzatával együtt (zabla, kengyel, hevedercsat).¹³⁴ Korcsoportok tekintetében megtalálhatók köztük az *infantia I.* és *infantia II.* korúak is, nemek tekintetében pedig egyértelműen férfiakhoz/fiúkhöz kötődő szokásról van szó.

Részleges állatáldozat esetében leggyakrabban a juhkoponya és a négy lábcsont sírba helyezése a jellemző, ritkán csak az állkapocs került elő a temetkezésből.

¹¹⁷ *infantia I.*: 14 gyermek, *infantia II.*: 18 gyermek.

¹¹⁸ A felgyői 54. sírban került csak elő két orsógomb a kislány mellől (BALOGH 2010, 193).

¹¹⁹ Orsókarikák mindössze két lelőhelyen kerültek elő: Felgyőn négy sírban, Szeged–Fehértó A temetőben pedig öt gyermek sírjában fordult elő.

¹²⁰ Szeged–Fehértó A 162. sír (MADARAS 1995, 31).

¹²¹ Orosháza–Bónum téglagyár 53. sír, Szarvas–Grexa-téglagyár 173. sír, Szeged–Fehértó A 12. sír, Székkutas–Kápolnadűlő 348. sír (B. NAGY 2003, 51; JUHÁSZ 1995, 24; JUHÁSZ 2004, 33; MADARAS 1995, 15).

¹²² Szeged–Fehértó A 12. sír (MADARAS 1995, 15).

¹²³ Orosháza–Béke Tsz, homokbánya 97. sír; Orosháza–Bónum-téglagyár 175. sír; Szentes–Berekhát 23. sír (2 darab); Szentes–Kaján 272. sír (BENDE 2017, 164; JUHÁSZ 1995, 31, 84; KÖREK 1943, 31).

¹²⁴ Nagymágocs–Ótompá 28. sír (BENDE 2017, 40).

¹²⁵ Szentes–Berekhát 60. sír (BENDE 2017, 40).

¹²⁶ Orosháza–Béke Tsz, homokbánya 97. sír (JUHÁSZ 1995, 84).

¹²⁷ Felgyő–Ürmös-tanya 126. sír (BALOGH 2010, 206).

¹²⁸ Szeged–Fehértó A 12. sír (MADARAS 1995, 15).

¹²⁹ Szarvas–Grexa-téglagyár 44. sír (JUHÁSZ 2004, 15).

¹³⁰ Nagymágocs–Ótompá, Orosháza–Bónum-téglagyár, Szeged–Fehértó B és Szentes–Kistőke temetőkben nem fordult elő állatsont a gyermeksírokban.

¹³¹ Szeged–Fehértó A és Szentes–Berekhát temetőkben a leírások alapján nem lehetett pontosan meghatározni, hogy az állatsontok ételmelléklethez vagy áldozati állathoz tartoztak-e.

¹³² Ezek közül három szarvasmarhához (Székkutas–Kápolnadűlő 238., 359. sír, Szentes–Kaján 52. sír), egy-egy pedig lóhoz (Orosháza–Béke Tsz, homokbánya 102. sír) és tyúkhoz (Szarvas–Grexa-téglagyár 183. sír) tartozott (B. NAGY 2003, 39, 52; JUHÁSZ 1995, 85; JUHÁSZ 2004, 35; KÖREK 1943, 8).

¹³³ A lelőhelyen gyermeksírokból nem került ételmelléklet.

¹³⁴ KÖREK 1943, 44.

Az állatcsontok között nagyobb arányban található meg az ételmellékletként sírba helyezett húsok. Az ételmellékletek között legnagyobb számban szárnyasmaradványok, ezen belül tyúksontok kerültek elő, ezt követik a juh-, majd szarvasmarha- és sertécsontok. Jellemzően néhány csigolya és borda fordult elő. 14 temetkezésben az állatcsontok mellett tojásokat is találunk.

7.3.4. Tojások

A vizsgált anyagban nyolc temető¹³⁵ 47 gyermeksírából legalább 69 tojás került elő.¹³⁶ A leletípus legnagyobb arányban nők sírjaiból szokott előkerülni, jellemzően egy temetkezésből egy darab, a gyermeksíroknál 15 temetkezésben találtak két vagy annál több tojáshejat.

A tojás melléklet leggyakrabban a medence környékéről került elő (13), ezt követi megegyező arányban a lábak és a koponya környéke (9-9), majd pedig a kezek (8),¹³⁷ ezen felül néhány tojás előkerült a combcsontok (4), a mellkas (3), a térd és a vállak környékéről is (2-2).

A gyermeksírokban megjelenő tojás mellékletet kétféleképpen értelmezhetjük. Egyrészt tényleges ételmellékletként, főleg, ha húsmelléklettel együtt került elő. Mivel azonban leggyakrabban a medence körül találhatók, joggal merülhet fel termékenységgel kapcsolatos hiedelem az értelmezés során, alátámasztja ezt az is, hogy nők és gyermekek sírjaiban többször megtalálható a tárgyípus.¹³⁸

8. ÖSSZEGZÉS

Annak ellenére, hogy a vizsgálat alá került avar kori gyermeksírok csak kis töredékét jelentik az avar temetők összes gyermektemetkezésének, az összehasonlítás eredményeként kiderült, hogy itt is hasonló problémákkal kellett szembenézni, mint a gepida vagy a langobard sírok esetében.

Összességében elmondható, hogy a gyermeksírok főbb jellegzetességei néhány száz temetkezés vizsgálata során is körvonalazódtak. A teljesebb gyűjtés azonban a sírok nagy mennyisége, a frissebb feldolgozások részletesebb információi miatt csökkenthetné az egyes vizsgálati szempontoknál megfigyelt adathiányokat, és ezáltal pontosabb eredményekre vezethetne.

Irodalom

- BALOGH 2006 = Balogh Cs.: Avar kori kettős- és többes temetkezések a Duna–Tisza közén. *Arrabona* 44/1 (2006), 41–86.
- BALOGH 2010 = Balogh Cs.: A Felgyő, Ürmös-tanyai avar kori temető. In: *Felgyő, Ürmös-tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából*. Szerk.: Balogh Cs. – Türk A. [MFMÉ–MonumArch 1.] Szeged 2010, 185–382.
- BENDE 2003 = Bende L.: Temetkezési szokások a székkutas-kápolnadűlői avar kori temetőben. In: B. Nagy K.: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch 1.] Szeged 2003, 305–330.
- BENDE 2017 = Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében*. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 8.] Budapest 2017.
- JUHÁSZ 1995 = Juhász, I.: *Awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza*. [MAA 1.] Budapest 1995.
- JUHÁSZ 2004 = Juhász, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas–Grexa–Téglagyár, FO 68*. [MAA 7.] Budapest 2004.
- KIRÁLY 2009 = Király E.: *A Tisza-vidéki gepida temetők gyermeksírai*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged 2009.
- KIRÁLY 2012 = Király E.: *A gepida és langobard soros temetők gyermeksírai a Kárpát-medencében*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged 2012.
- KISZELY 1976 = Kiszely I.: *Sírok, csontok, emberek. Embertan a régészetben*. Budapest 1976.
- KOREK 1943 = Korek J.: A Szentés-kajáni avar temető. *Dolg* 19 (1943), 1–129.

¹³⁵ Szarvas–Grexa-téglagyár, Szeged–Fehértó B és Szentés–Kistóke lelőhelyeken nem volt egyetlen gyermeksírban sem tojás.

¹³⁶ Négy sír esetében csak annyi szerepelt a sírleírásoknál, hogy több vagy sok tojást találtak, pontos mennyiségük azonban ismeretlen.

¹³⁷ A sírleírásokban a kezek környékén előkerült tojások egy részéről elképzelhető, hogy a medence környékén kerültek elő, de ezt adatok hiányában nem lehetett pontosítani.

¹³⁸ BENDE 2017, 322.

- KÖVÁRI 2008 = Kövári I.: *Megelevenedő sírvilág. Miről mesélnek az ásatások csontleletei?* Budapest 2008.
- LOHRKE 2004 = Lohrke, B.: *Kinder in der Merowingerzeit. Gräber von Mädchen und Jungen in der Alemannia.* [Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends 9.] Rahden/Westfalen 2004.
- MADARAS 1991 = Madaras L.: *A Szentés-Kajáni temető és néprajzi vonatkozásai.* [Folklór és etnográfia 57.] Debrecen 1991.
- MADARAS 1995 = Madaras, L.: *The Szeged-Fehértó „A” and „B” Cemeteries.* [Das Awarische Corpus 3.] Eds.: Kovrig, I. – Madaras, L. Debrecen–Budapest 1995.
- MOLNÁR 2017 = Molnár E.: Pitvaros-Víztározó avar kori temető embertani vizsgálatának eredményei. In: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.* Szerk.: Lőrinczy G. [Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 8.] Budapest 2017, 505–532.
- B. NAGY 2003 = B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. In: B. Nagy K.: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. [MFMÉ–MonArch 1.] Szeged 2003, 11–298.
- TOMKA 2003 = Tomka P.: Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei. Kettős- és többes temetkezések. *Arrabona* 41/1–2 (2003), 11–56.
- VÖRÖS 2005 = Vörös G.: A szarmata kori gyermek temetkezések jellemzői néhány temető adatai alapján (Előtanulmány a Madaras–Halmok temető feldolgozásához). *SzKMÉ* 7 (2005), 127–150.

EDIT KIRÁLY

Characteristics of Avar infant graves based on data from some cemeteries

The analysis of infant graves is a neglected topic in the research of most archaeological periods. This is not a coincidence, since many factors complicate the examination of these graves. First, there are many unpublished or only partially published cemetery excavations. Burial customs and grave finds from many old excavations have not been analyzed, and neither the anthropological material. Thus, due to the sparse data, I could not focus my analysis to the region of Szentes according to my original research plan, but I had to extend my research to the southern part of the Great Hungarian Plain.

A comparative analysis of Sarmatian children's graves have been carried out by Gabriella Vörös. In my MA thesis, I have examined the Gepidic and Langobardic children's graves. It is a much more complicated task to collect all the infant graves from the Avar period, because many more Avar cemeteries have been excavated and the number of the children's graves can reach several thousand compared to the 100–200 children's burials examined so far. Furthermore, the analysis should be done separately concerning the various phases of the Avar period to understand whether any differences can be demonstrated between the burial customs and grave finds from the early and late Avar period. This paper is the first step in a more comprehensive work, which offers an insight into the opportunities and challenges connected to this interesting research topic.

The paper presents the analysis of infant graves from eleven archaeological sites based on a set of criteria established previously (the percentage of infant graves within the cemetery, their location, age and gender distribution, the burial customs, and the grave finds). Children's graves constituted the 11 to 26% of the graves in the cemeteries, which displays a pattern similar to the one observed in the Gepidic and Lombard cemeteries. The analysis of the location of the children's graves showed that in some cases they were near to the adults' graves, and sometimes an adult and a child was buried in a common grave pit. In these cases, it is justified to assume that the two persons were related (probably parent and child).

The age distribution could only partly be clarified due to the lack of data. Grave goods served as the basis of analyzing the gender distribution. The cemeteries presented a significant difference in the number of grave goods. Most of the finds were placed with the deceased as grave goods and less items were pieces of jewelry or clothing accessories.

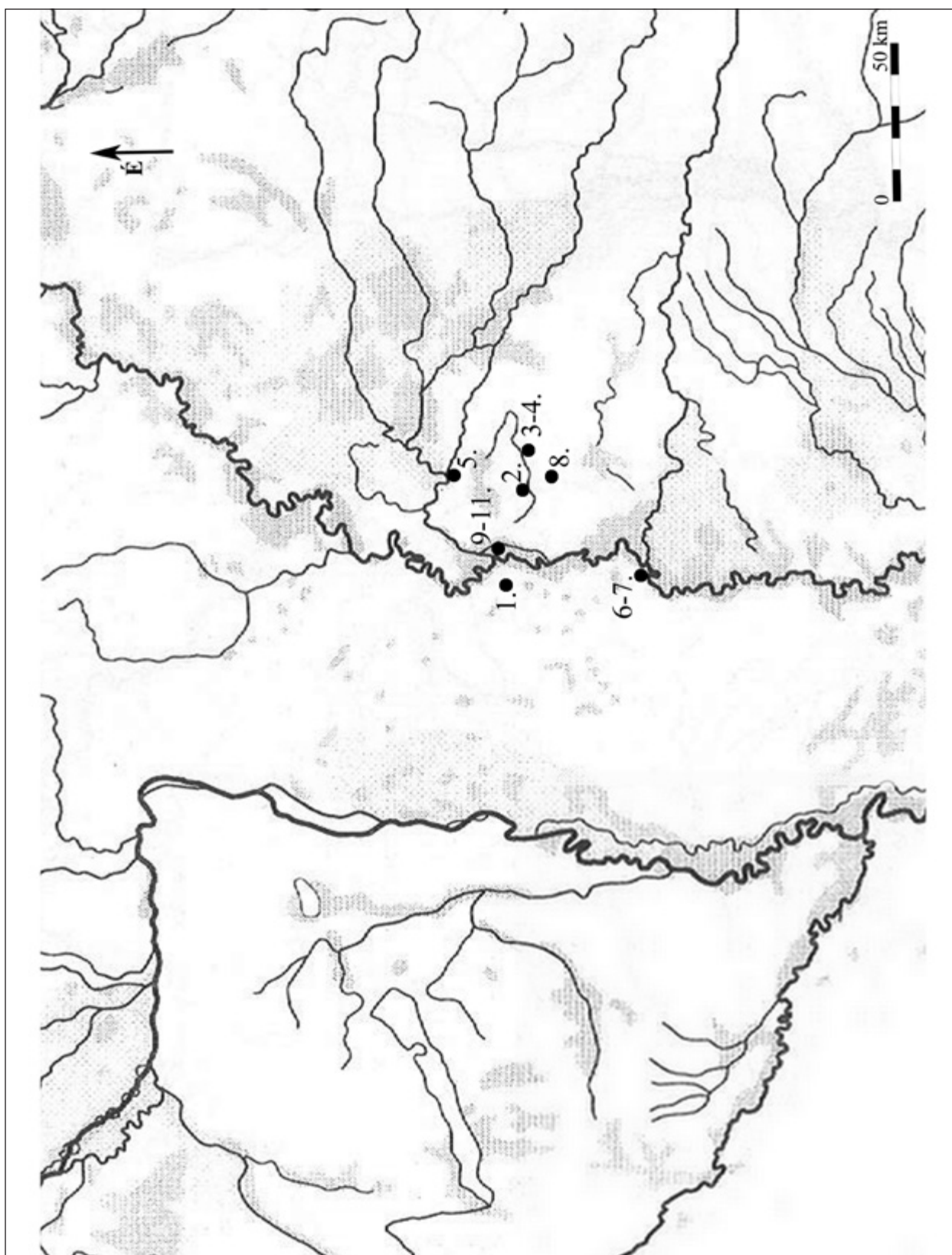
The paper concluded that the research of Avar children's graves has to face the same problems and difficulties as that of the Gepidic and Lombard period graves. A more comprehensive inventory of infant graves from the Avar period and the analysis of that dataset might produce more specific results.

Lelőhely	Összes sír	Gyermeksír	%
1. Felgyő–Ürmös-tanya	216	45 (46)	20,8 (21,2)
2. Nagymágocs–Ótompá	131	29	22
3. Orosháza–Béke Tsz, homokbánya	152	40	26,3
4. Orosháza–Bónum-téglagyár	243	58	23,8
5. Szarvas–Grexa-téglagyár	419	90 (91)	21,4 (21,7)
6. Szeged–Fehértó A	376	64 (65)	17 (17,2)
7. Szeged–Fehértó B	133	15	11,2
8. Székkutas–Kápolnadűlő	534	127 (129)	23,7 (24,1)
9. Szentés–Berekhát	102	30	20,4
10. Szentés–Kaján	441	55 (56)	12,4 (12,6)
11. Szentés–Kistóke	85	17	20
Összesen	2832	570 (576)	20,1 (20,3)

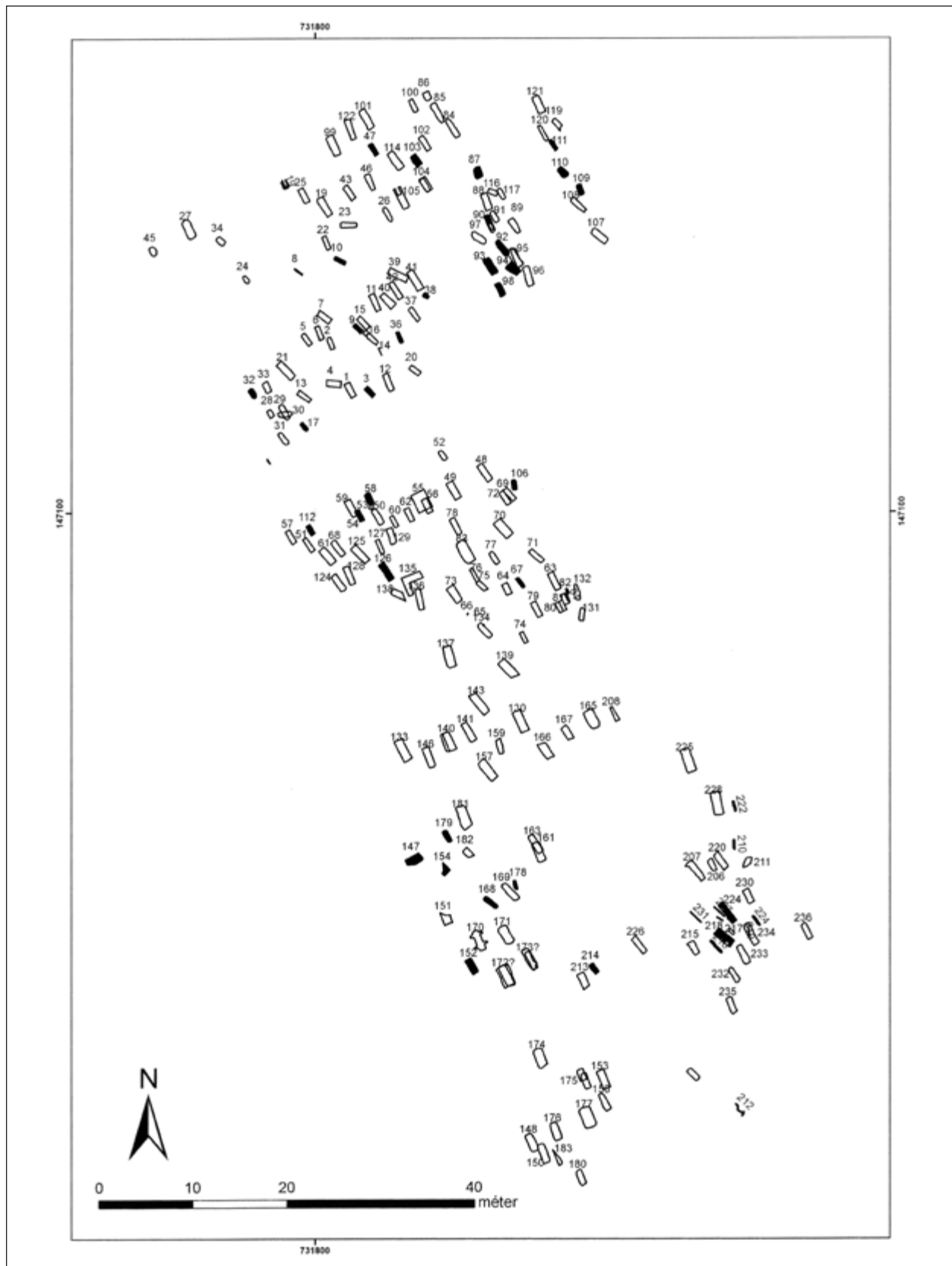
1. táblázat: A gyermeksírok temetőn belüli aránya

Lelőhely	Összes gyermeksír	Mellékletes gyermeksír	%
1. Felgyő–Ürmös-tanya	45	28	62,2
2. Nagymágocs–Ótompá	29	13	44,8
3. Orosháza–Béke Tsz, homokbánya	40	13	32,5
4. Orosháza–Bónum-téglagyár	58	16	27,5
5. Szarvas–Grexa-téglagyár	90	42	46,6
6. Szeged–Fehértó A	64	39	60,9
7. Szeged–Fehértó B	15	9	60
8. Székkutas–Kápolnadűlő	127	70	55,1
9. Szentés–Berekhát	30	21	70
10. Szentés–Kaján	55	29	52,7
11. Szentés–Kistóke	17	7	41,1
Összesen	570	287	50,3

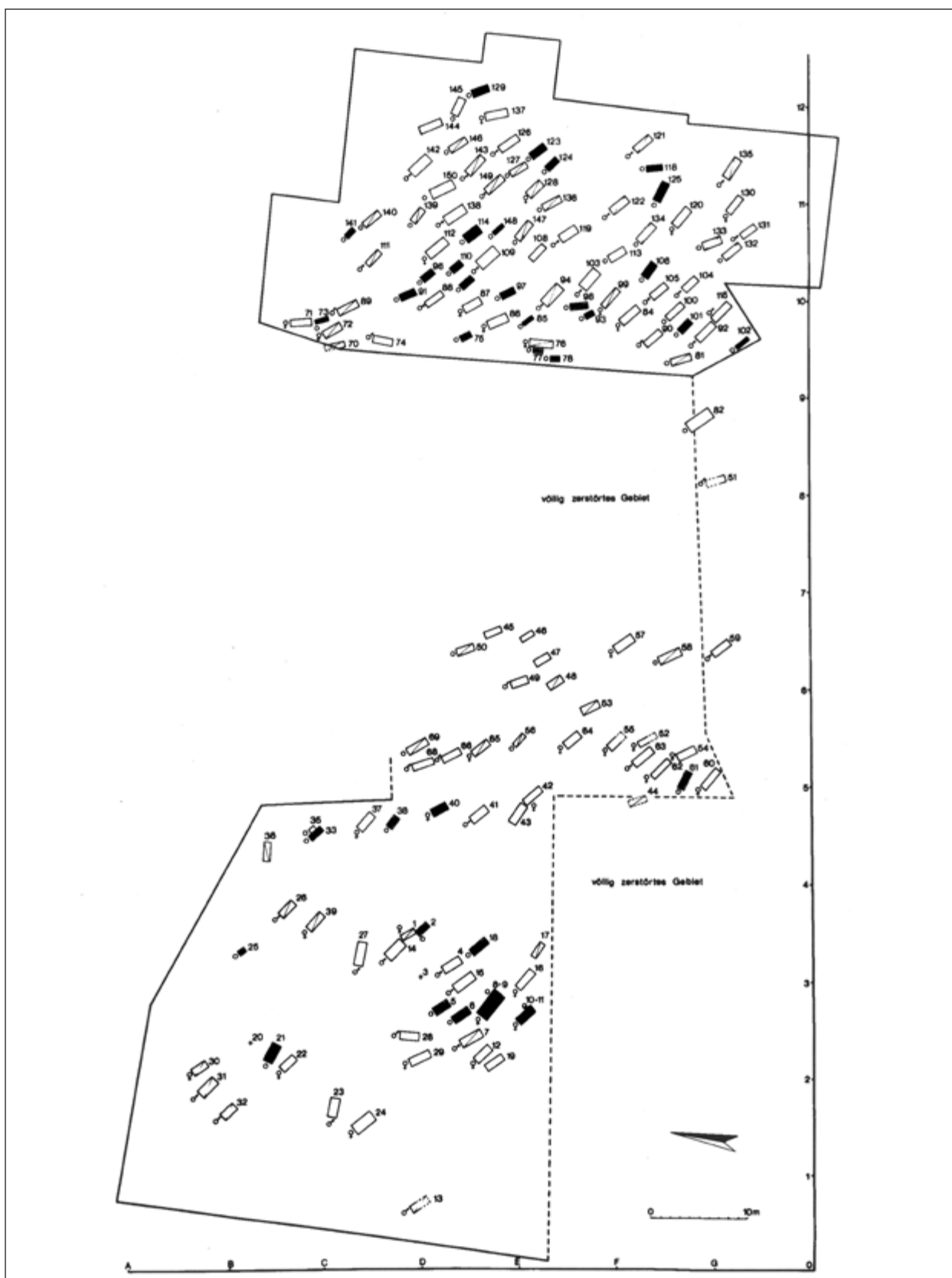
2. táblázat: A mellékletadás gyakorisága

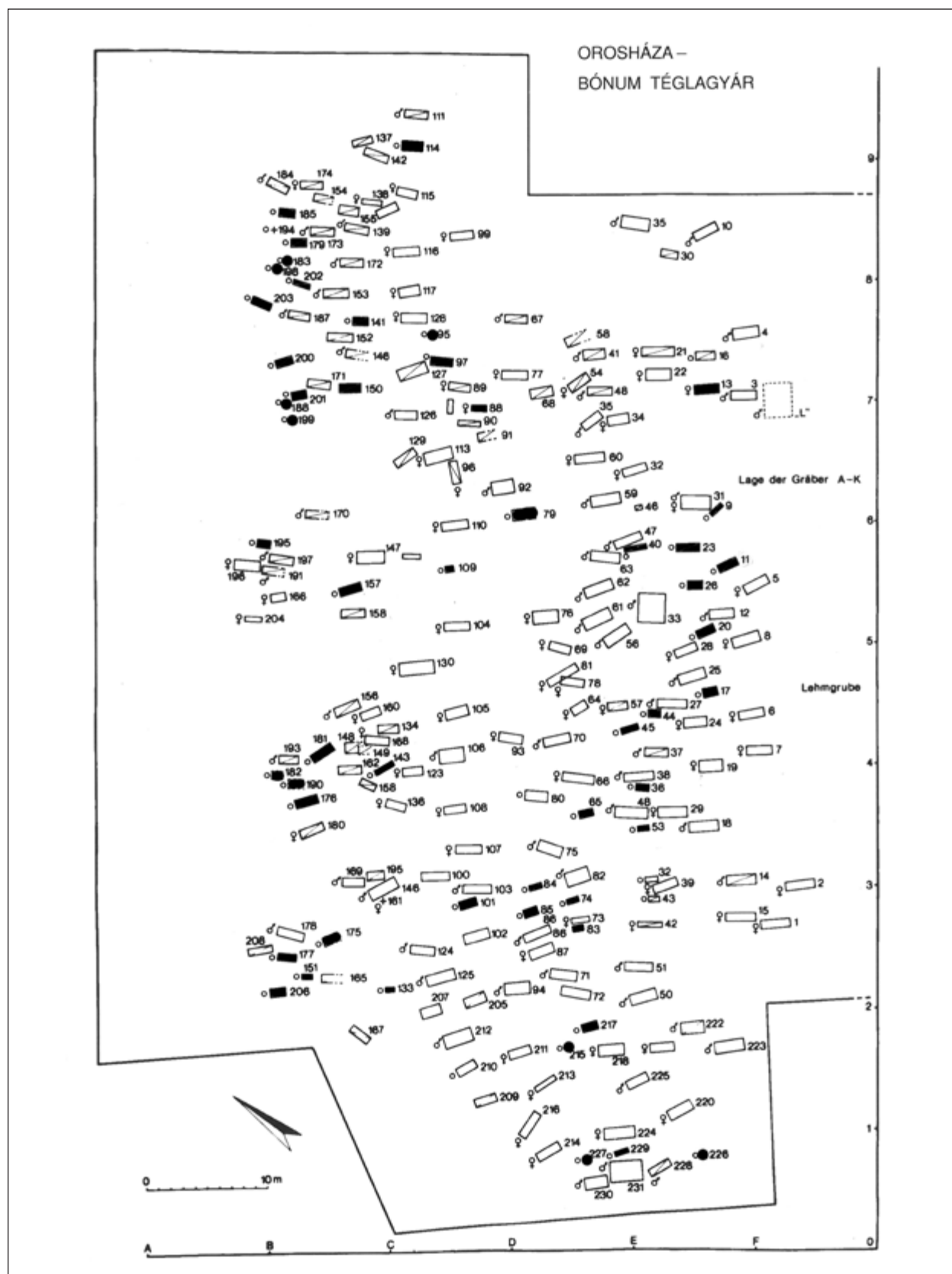
1. tábla: A temetők földrajzi elhelyezkedése: 1.: Felgyő-Ürmös-tanya; 2.: Nagymágocs-Ótomp; 3.: Orosháza-Béke Tsz. homokbánya; 4.: Orosháza-Bónum-téglagyár; 5.: Szarvas-Grexa-téglagyár; 6-7.: Szeged-Fehértó A, B; 8.: Székkutas-Kápolnadűlő; 9.: Szentés-Berekhát, Buzi Farkas Imre földje; 10.: Szentés-Kaján; 11. Szentés-Kistóke

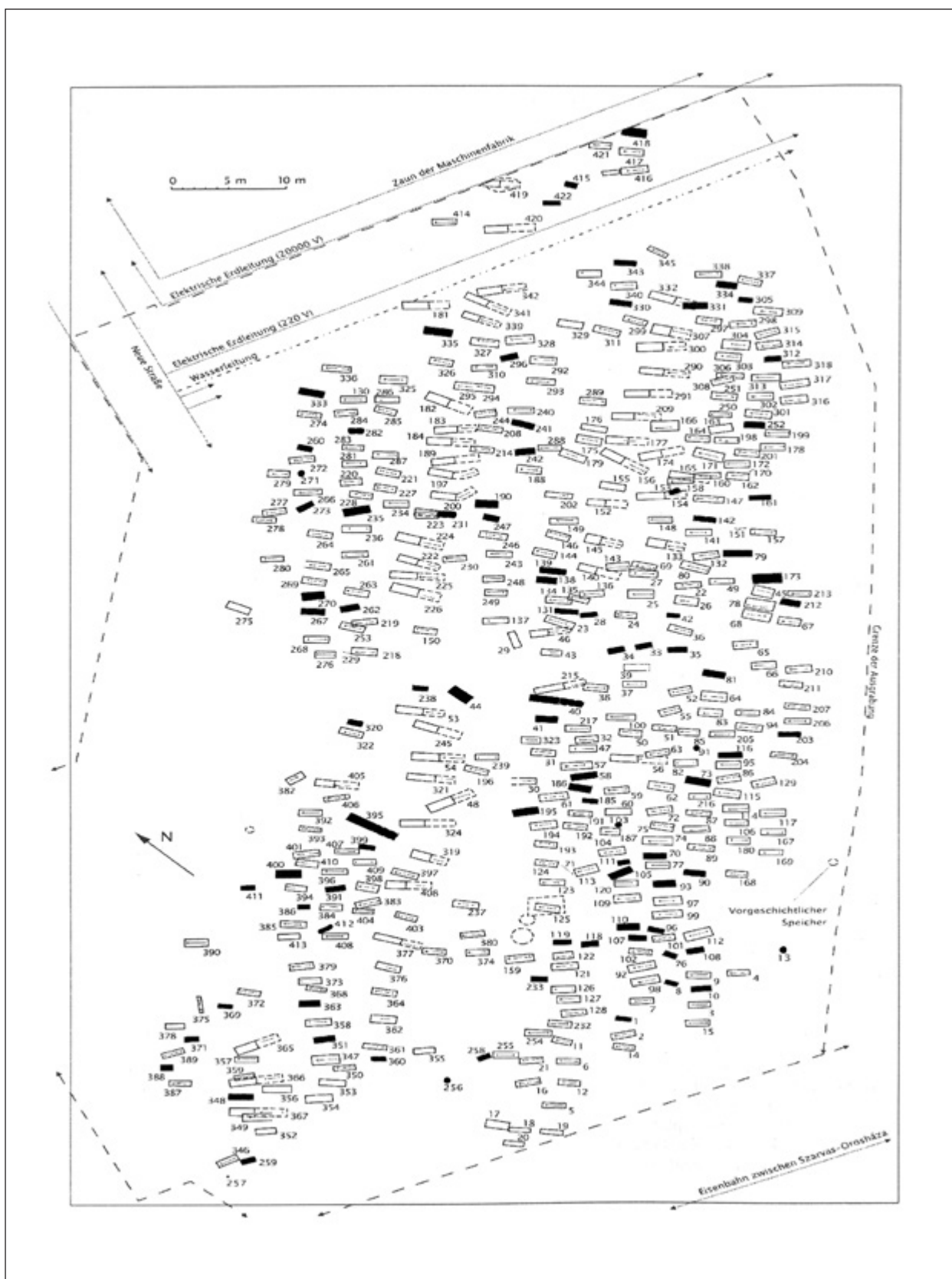
2. tábla: Felgyő-Ürmös-tanya (BALOGH 2010, 68 alapján)

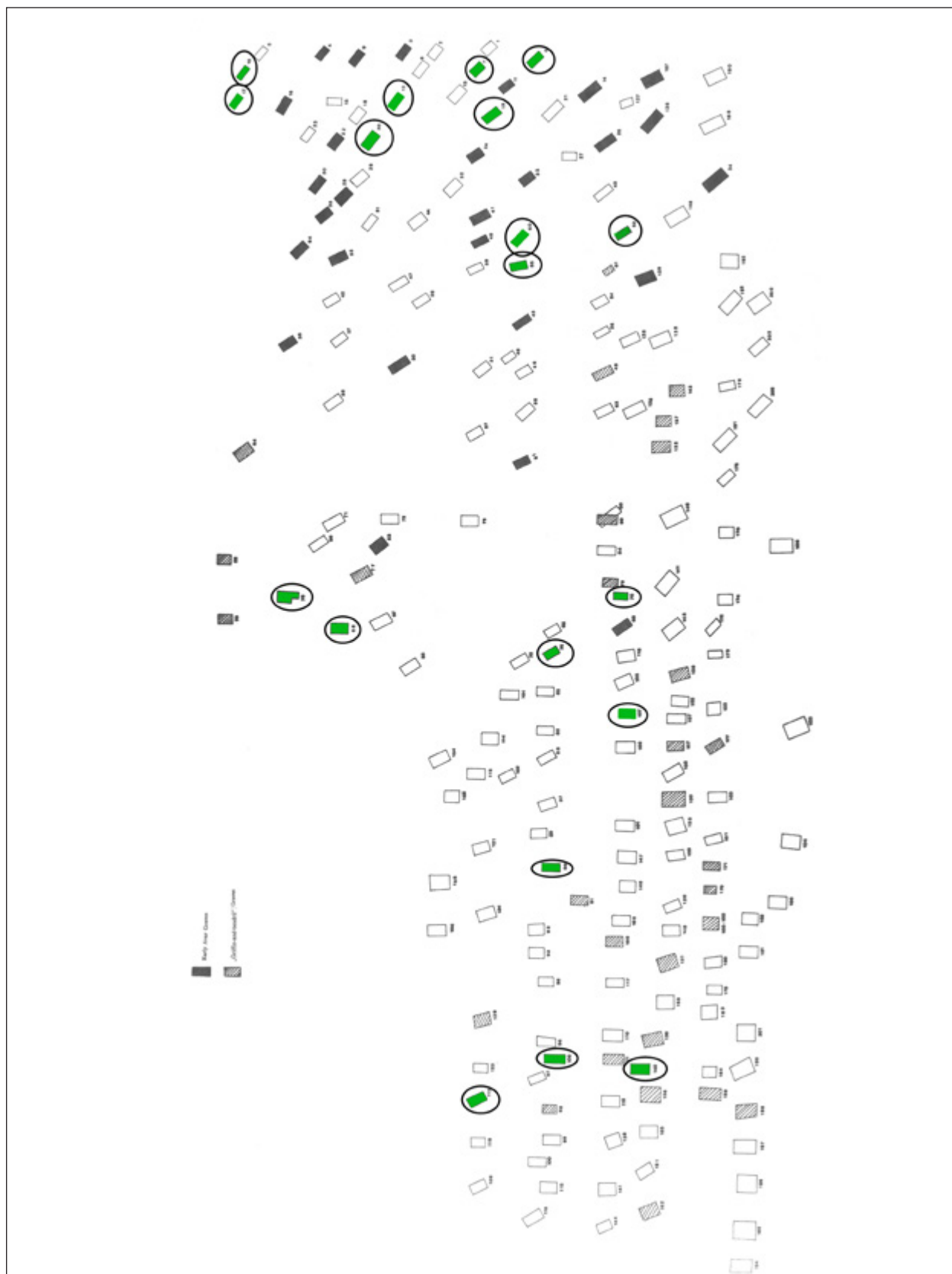
3. tábla: Oroszáza–Béke Tsz, homokbánya (JUHÁSZ 1995, 77 alapján)

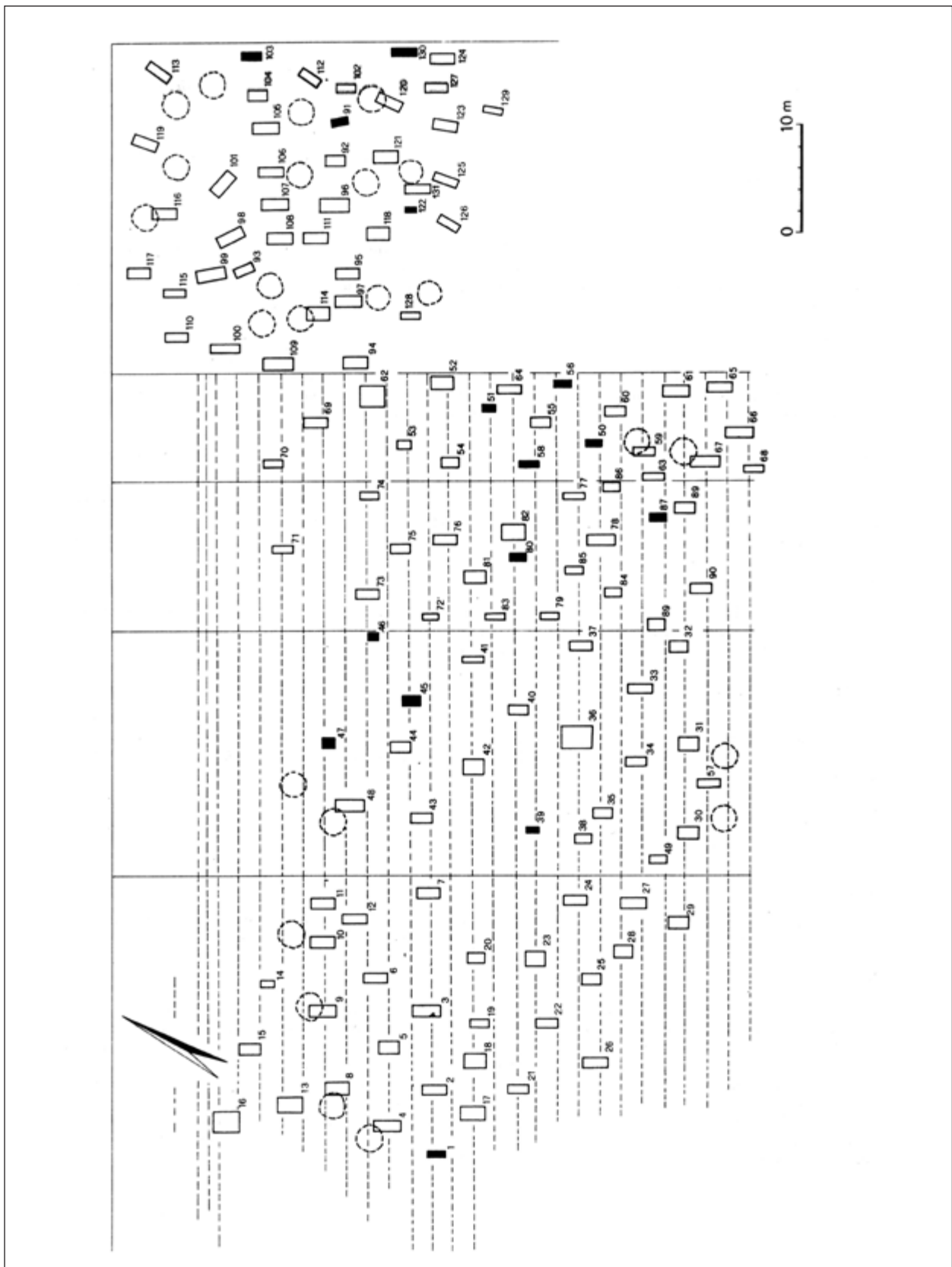
4. tábla: Orosháza-Bónum-téglagyár (JUHÁSZ 1995, 20 alapján)

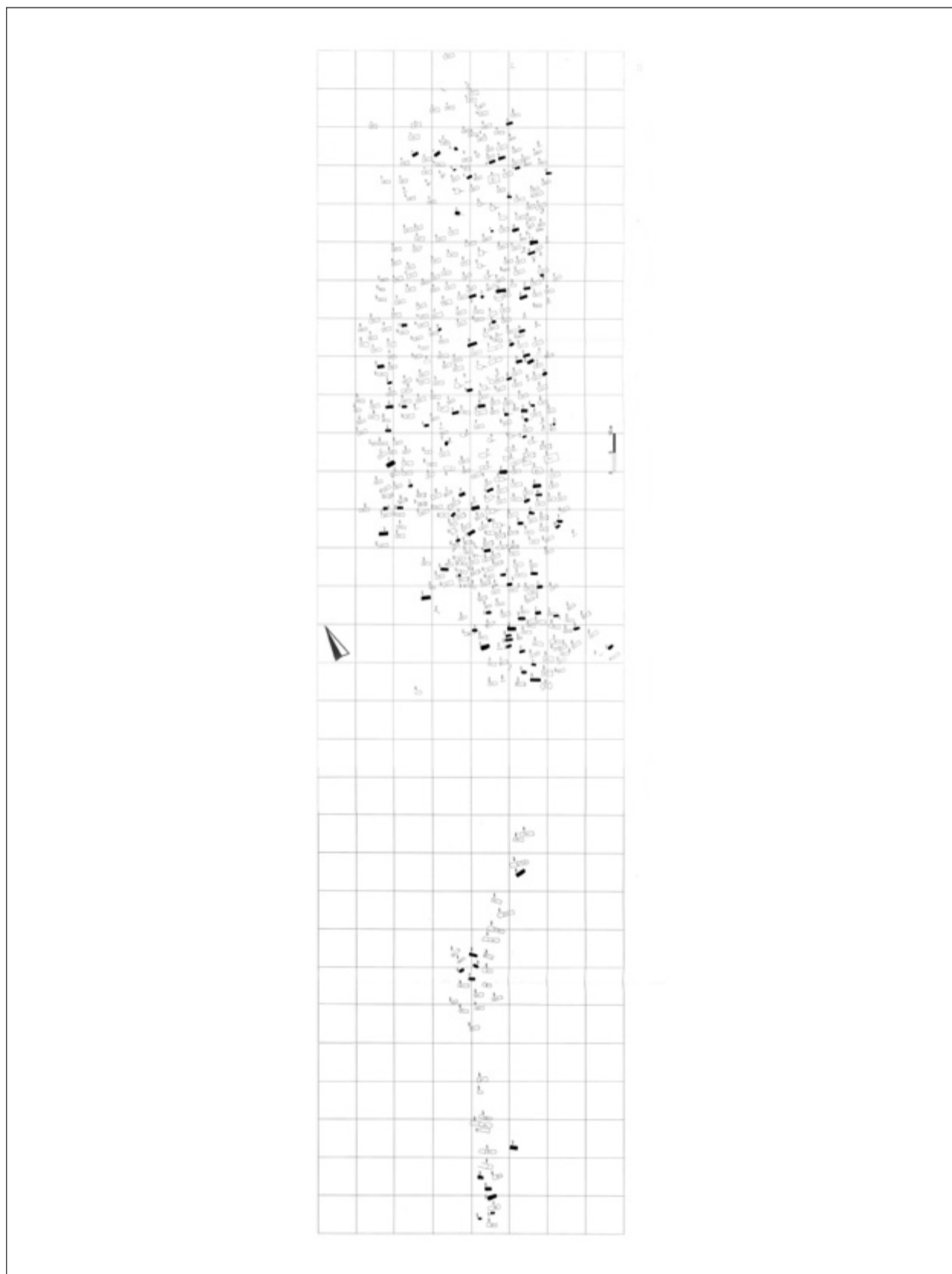
5. tábla: Szarvas-Grexa-téglagyár (JUHÁSZ 2004, 10 alapján)

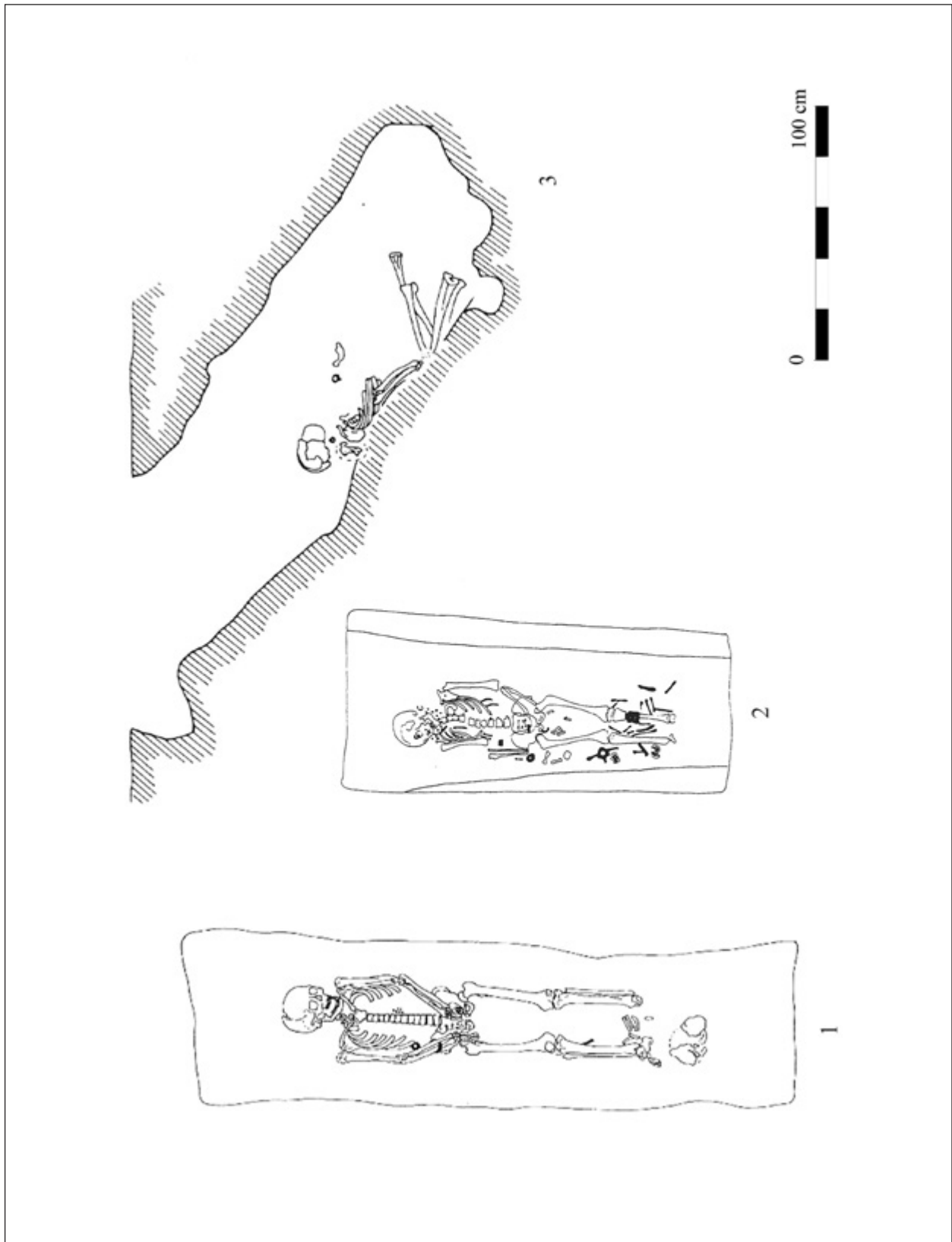
6. tábla: Szeged–Fehértó A (MADARAS 1995 alapján)

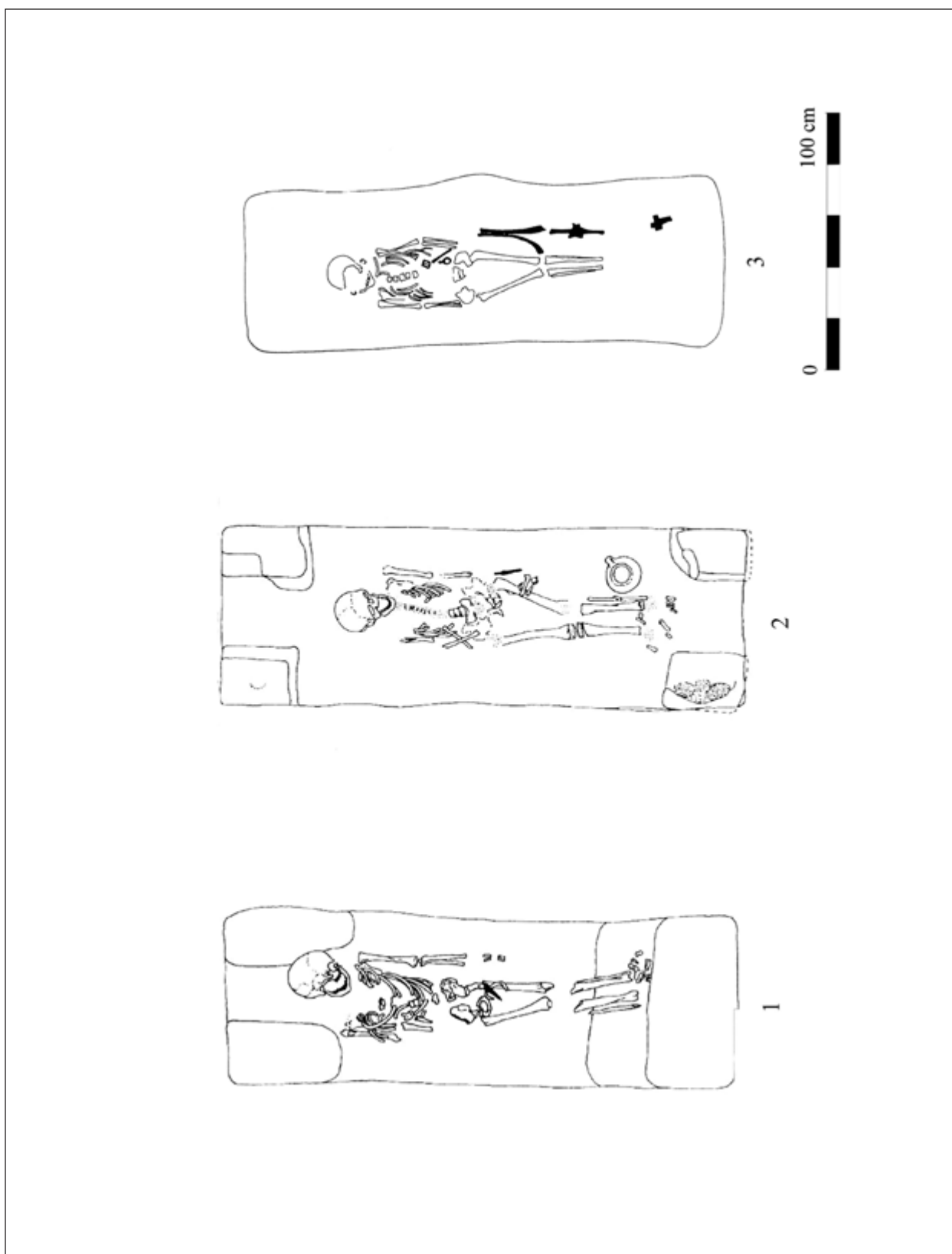
7. tábla: Szeged-Fehértó B (MADARAS 1995 alapján)

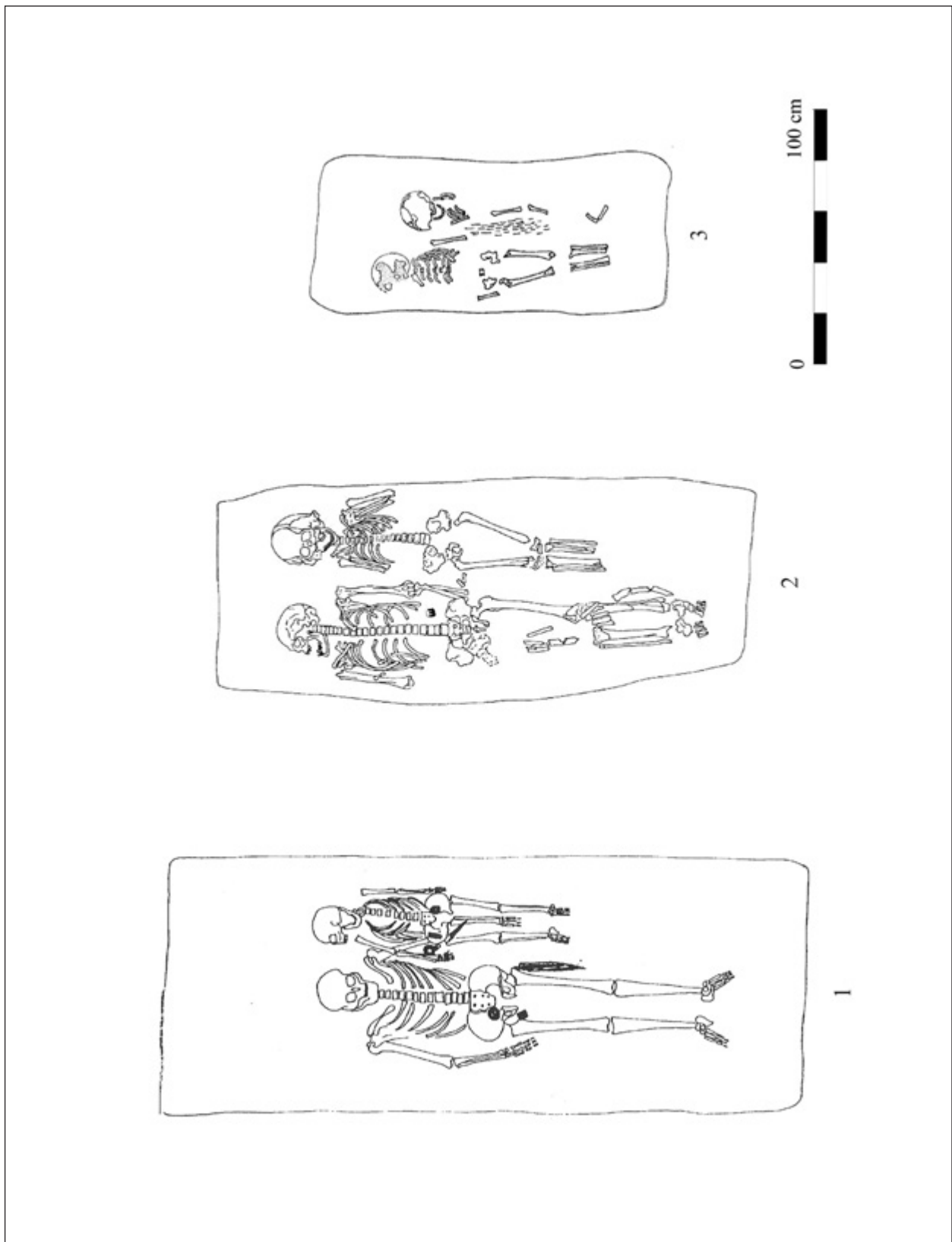
8. tábla: Székkutas–Kápolnadűlő (B. NAGY 2003 alapján)

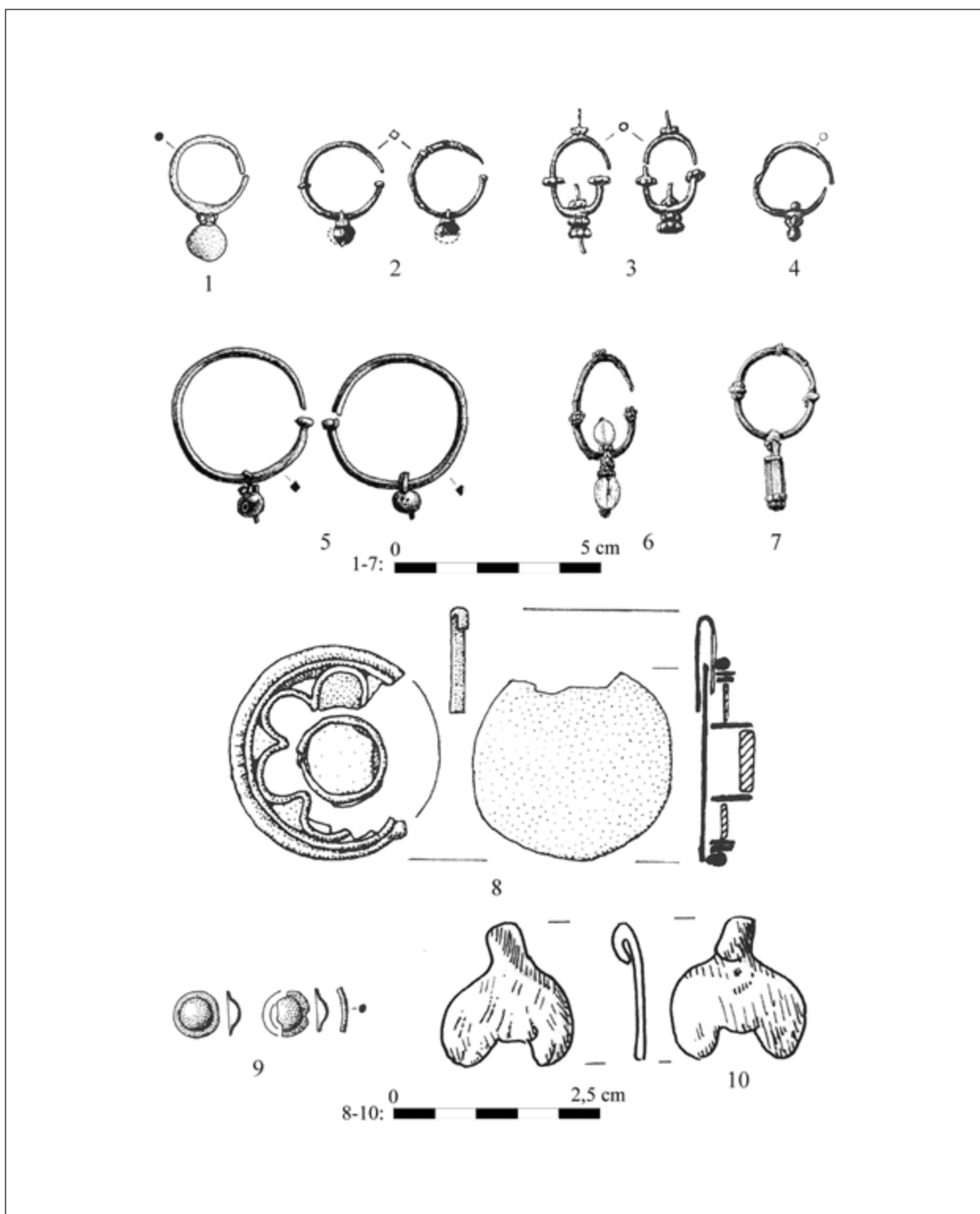
10. tábla: 1.: Székkutas–Kápolnadűlő 494. sír (B. NAGY 2003, 249, 176. kép 1); 2.: Felgyő–Ürmös-tanya 126. sír (BALOGH 2010, 326, 52. kép 5); 3.: Székkutas–Kápolnadűlő 355. sír (B. NAGY 2003, 196, 123. kép 1)

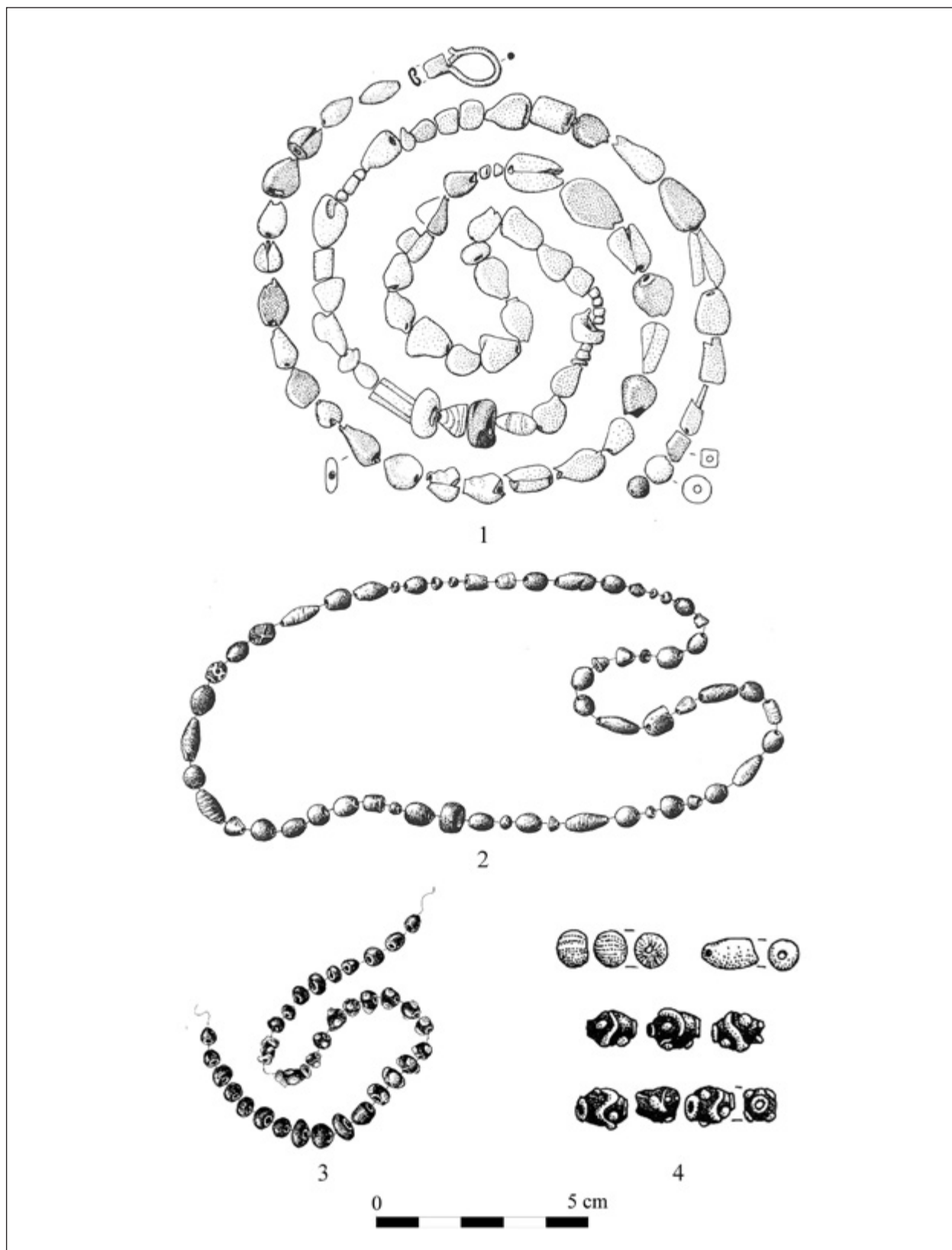
11. tábla: 1.: Székkutas–Kápolnadűlő 407. sír (B. NAGY 2003, 217, 144. kép 1); 2.: Székkutas–Kápolnadűlő 412. sír (B. NAGY 2003, 218, 145. kép 6); 3.: Felgyő–Ürmös-tanya 168. sír (BALOGH 2010, 341, 67. kép 7)

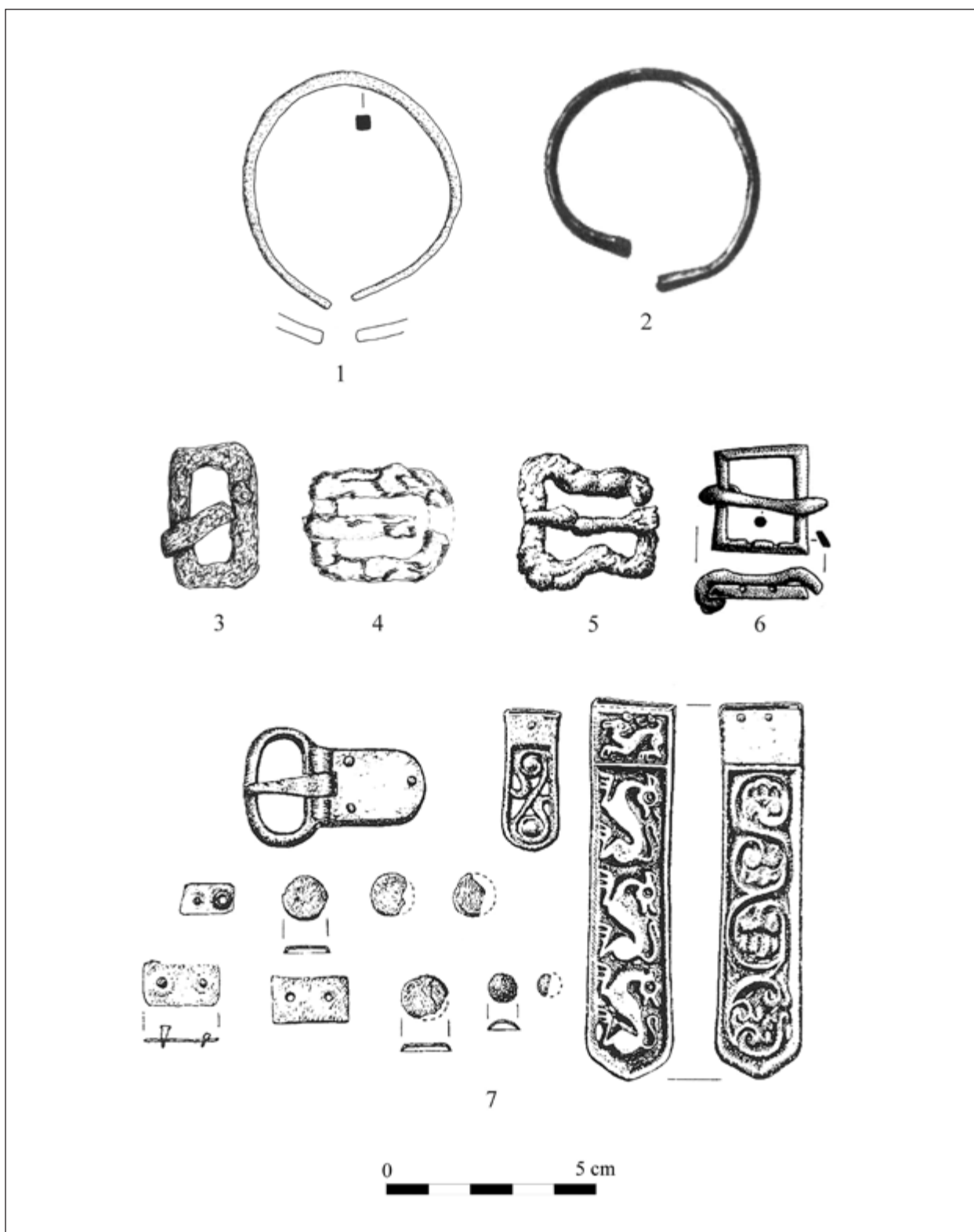
12. tábla: 1.: Szarvas–Grexa-téglagyár 173. sír (JUHÁSZ 2004, 34); 2.: Székkutas–Kápolnadűlő 501. sír (B. NAGY 2003, 251, 178. kép 5); 3.: Székkutas–Kápolnadűlő 273. sír (B. NAGY 2003, 167, 94. kép 7)

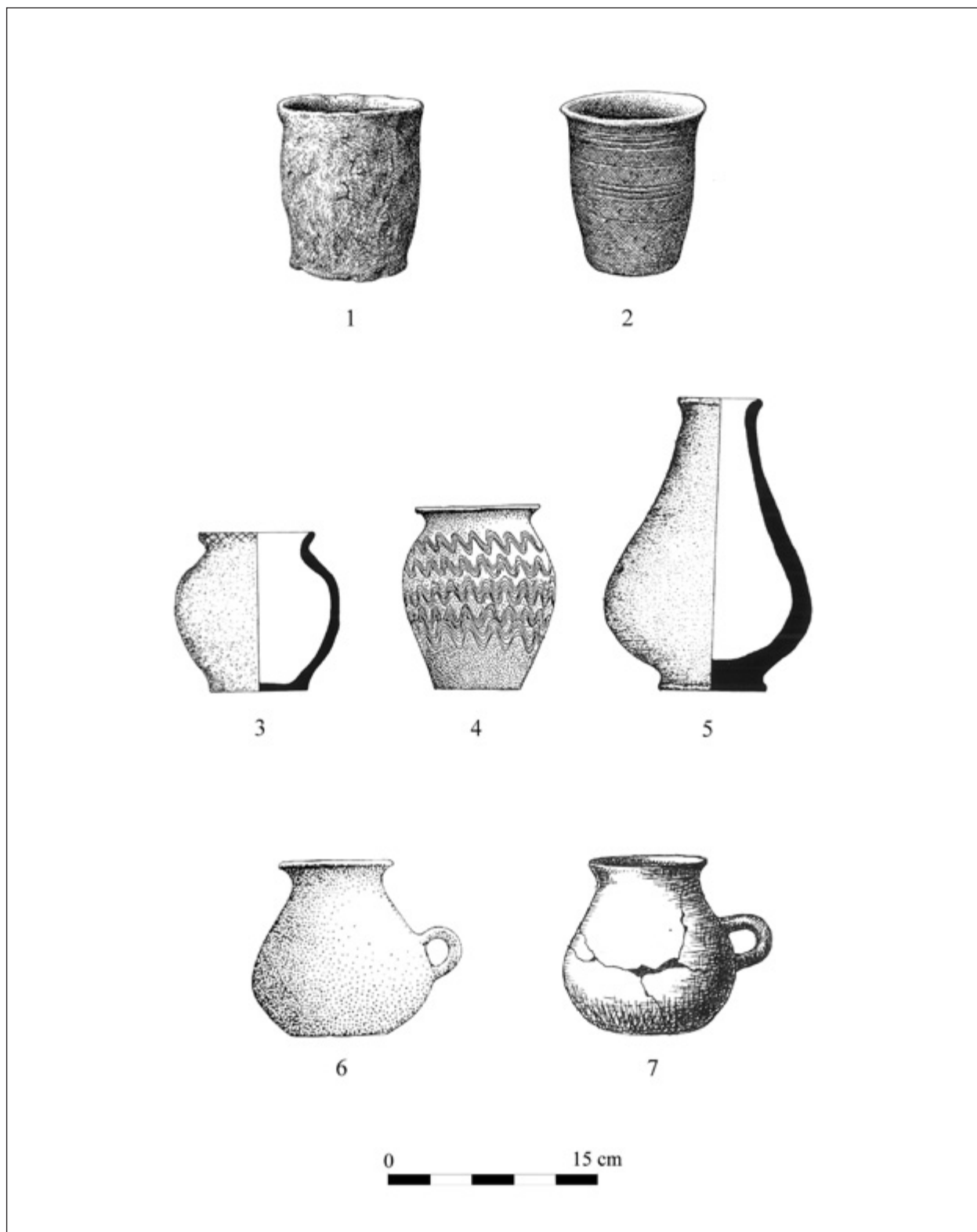
13. tábla: 1.: Felgyő-Ürmös-tanya 10. sír (BALOGH 2010, 283, 9. kép 2); 2.: Szarvas-Grexa-téglagyár 93. sír (JUHÁSZ 2004, 126, XII. tábla 93/1); 3.: Szarvas-Grexa-téglagyár 108. sír (JUHÁSZ 2004, 128, XIV. tábla 108/1); 4.: Szeged-Fehértó B 103. sír (MADARAS 1995, 202, 19. tábla 103/3); 5.: Székkutas-Kápolnadűlő 355. sír (B. NAGY 2003, 196, 123. kép 2-3); 6.: Székkutas-Kápolnadűlő 53. sír (B. NAGY 2003, 98, 25. kép 3); 7.: Székkutas-Kápolnadűlő 171. sír (B. NAGY 2003, 137, 64. kép 2); 8.: Felgyő-Ürmös-tanya 54. sír (BALOGH 2010, 298, 24. kép 9); 9.: Felgyő-Ürmös-tanya 58. sír (BALOGH 2010, 299, 25. kép 3-4); 10.: Felgyő-Ürmös-tanya 179. sír (BALOGH 2010, 346, 72. kép 12)

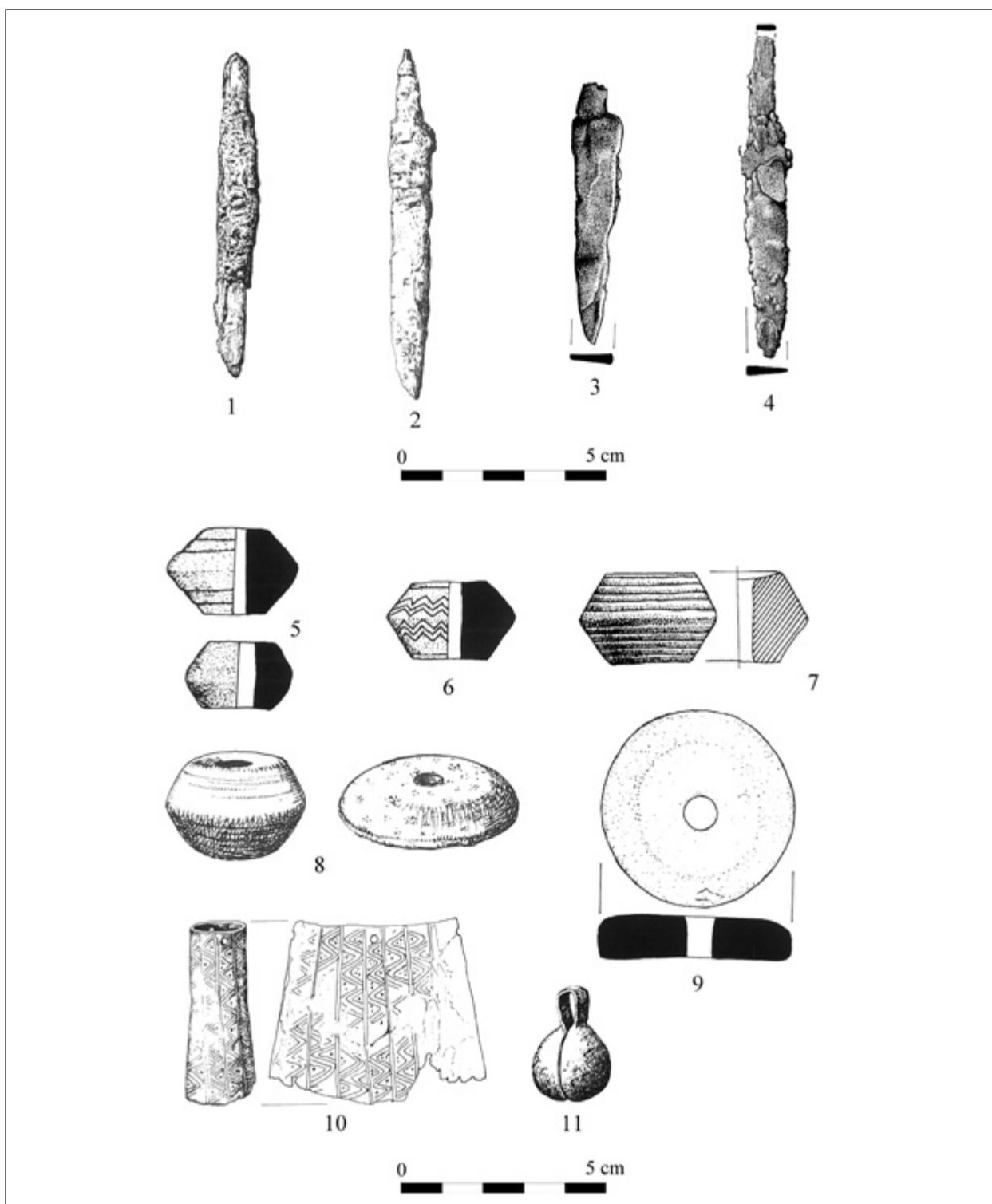
14. tábla: 1.: Felgyő–Ürmös-tanya 54. sír (BALOGH 2010, 298, 24. kép 13); 2.: Orosháza–Bónum-téglagyár 79. sír (JUHÁSZ 1995, VI. tábla 79/1); 3.: Székkutas–Kápolnadűlő 170. sír (B. NAGY 2003, 136, 63. kép 6); 4.: Székkutas–Kápolnadűlő 533. sír (B. NAGY 2003, 260, 187. kép 6)

15. tábla: 1.: Felgyő–Ürmös-tanya 36. sír (BALOGH 2010, 292, 18. kép 2); 2.: Szentés–Kaján 270. sír (MADARAS 1991, 26. kép 270–270A/5); 3.: Felgyő–Ürmös-tanya 10. sír (BALOGH 2010, 283, 9. kép 5); 4.: Felgyő–Ürmös-tanya 168. sír (BALOGH 2010, 341, 67. kép 10); 5.: Szarvas–Grexa-téglagyár 28. sír (JUHÁSZ 2004, 118, IV. tábla 28/1); 6.: Székkutas–Kápolnadűlő 389. sír (B. NAGY 2003, 210, 137. kép 9); 7.: Szarvas–Grexa-téglagyár 418. sír (JUHÁSZ 2004, 163, XLIX. tábla 418/1–3, 5–6)

16. tábla: 1.: Székkutas–Kápolnadülő 170. sír (B. NAGY 2003, 136, 63. kép 4); 2.: Székkutas–Kápolnadülő 72. sír (B. NAGY 2003, 104, 31. kép 12); 3.: Felgyő–Ürmös-tanya 32. sír (BALOGH 2010, 291, 17. kép 11); 4.: Székkutas–Kápolnadülő 490. sír (B. NAGY 2003, 246, 173. kép 7); 5.: Felgyő–Ürmös-tanya 112. sír (BALOGH 2010, 322, 48. kép 10); 6.: Székkutas–Kápolnadülő 412. sír (B. NAGY 2003, 218, 145. kép 7); 7.: Szeged–Fehértó A 52. sír (MADARAS 1995, 94, 9. tábla 52)

17. tábla: 1.: Szarvas–Grexa-téglagyár 183. sír (JUHÁSZ 2004, 137, XXIII. tábla 183/3); 2.: Szeged–Fehértó A 141. sír (MADARAS 1995, 104, 19. tábla 141/5); 3.: Székkutas–Kápolnadűlő 407. sír (B. NAGY 2003, 217, 144. kép 2); 4.: Székkutas–Kápolnadűlő 389. sír (B. NAGY 2003, 210, 137. kép 11); 5.: Felgyő–Ürmös-tanya 54. sír (BALOGH 2010, 298, 24. kép 14–15); 6.: Felgyő–Ürmös-tanya 58. sír (BALOGH 2010, 299, 25. kép 5); 7.: Székkutas–Kápolnadűlő 276. sír (B. NAGY 2003, 169, 96. kép 4); 8.: Szeged–Fehértó A 152. sír (MADARAS 1995, 104, 19. tábla 152/1–2); 9.: Felgyő–Ürmös-tanya 154. sír (BALOGH 2010, 335, 61. kép 6); 10.: Orosháza–Béke Tsz, homokbánya 97. sír (JUHÁSZ 1995, XIX. tábla 97/1); 11.: Orosháza–Bónum-téglagyár 175. sír (JUHÁSZ 1995, IX. tábla 175)